

KRÓNIKA — KÖNYVEK

A Bebekek

Részlet Nagy Attila Bebek Ferenc és Bebek György: A politikai érvényesülés lehetőségei a három részre szakadt Magyarországon című szakdolgozatából (2000)

A család

A történet főhősei Bebek Ferenc és fia, Bebek György egy régi és igen híres magyar nemesi család sarjai. A család származását egészen az Árpád-házig lehet visszavezetni,¹ márpedig a középkorban minél régebbi ősökkel dicsekedhetett valaki, annál nagyobb hírnévnek örvendett. Ezen a téren a két Bebeknek nem lehetett oka panaszra. A családfájuk nemcsak régi volt, hanem elég sok országos funkciót betöltő személy is előfordult a felmenőik között. (Nádor, országbíró, érsek, püspök, főlovászmester, főpohárnok is akadt a családban.)

A pelsőczy Bebek család őse Máté, kinek fiai Detre és Fülöp 1243-ban kapták adományul Berzéthe, Pelsőcz, Csetnek helységeket Gömör megyében, mert vitézül harcoltak mind a tatárok, mind az osztrák fejedelem ellenében.²

A következő évszázadban a család karrierje fényesen ívelt fölfelé. Az Anjou és a Luxemburgi ház uralma alatt, tehát a XIV. sz. második és a XV. sz. első felében töltötték be a már említett országos tisztségeket. Nagy Lajos király idején Bebek István országbíró a legnagyobb zászlósurak egyike. A fiai, Bebek György és László mindketten tárnokmesteri hivatalt viseltek. Zsigmond alatt Bebek Detre volt az ország nádora. A család két tagja volt erdélyi vajda.

A család igazi nagy korszaka a XIV. század vége és a XV. század eleje. Az általam tárgyalt két személy, III. Ferenc és IV. György a család utolsó, de leghírhedtebb férfitagjai. Az ő korukban a család a tisztségek szempontjából már leszálló ágban van, ők már nem töltenek be országos megbízatásokat és velük együtt tűnt el a történelem süllyesztőjében a Bebek név.³

Egy arisztokratának a középkorban nemcsak az őseire kellett büszkének lennie, hanem a felesége származására is. A kor szokásai megkövetelték, hogy egy főnemes csak hozzá hasonló hölgygel köthet házasságot. Az elképzelhetetlen volt, hogy valaki rangon alul házasodjon, és azért is volt tanácsos előkelő családból származó házastársat választani, mert ez politikai szövetséget, katonai segítséget és nem utolsósorban jelentős hozományt eredményezhetett. Márpedig ez a tárgyalt korban mindennél fon-

tosabb volt. A két Bebek a rangjához méltóan házasodott. Bebek Ferenc kétszer nősült. Első felesége Warkóczy (Varkocs) Margit, a második Ráskai Dorottya.

Warkóczy (Varkocs) Margit Warkóczy Kristófnak, egy sziléziai származású magyar nemesnek a lánya volt. Margit testvére volt Varkocs György kapitány, aki 1543-ban Székesfehérvárt védte a török ellen.⁴ Az már külön érdekesség, hogy Warkóczy Kristóf négy felesége közül az egyik Bebek Ferenc nagynénje volt. Azt persze lehetetlen megállapítani, hogy Bebek Ferenc és Warkóczy Margit vérfertőző házasságot kötöttek-e, de valószínűleg nem forgott fenn ilyen veszély.

A második felesége, Ráskai Dorottya egy Zemplén vármegyében honos család lánya.⁵ (Van olyan adat is, amely szerint Ráskai Dorottya volt Bebek Ferenc első felesége). Apja, Ráskai Balázs I. Mátyás alatt budai kapitány volt, Dorottya testvére, Ráskai Gáspár főkamarási, tárnokmesteri és temesi főispáni tisztségeket töltött be. Ráskai Gáspár volt annak a lovas csapatnak a parancsnoka, amely Mohácsnál az uralkodó testi épségét lett volna hivatva biztosítani. Ráskai Dorottya nagyon szép hozománnyal gyarapította a Bebek birtokokat.⁶ Ez a hozomány Nógrád megyében levő uradalmakat jelentett, mégpedig 157,5 portát és két várat.

Nem tudjuk pontosan, hogy Bebek Ferenc mikor született, azt sem, hogy mikor nősült. Arról sincs információ, hogy gyermekei, a híres-hírhedt György és Katalin mikor születtek és melyik feleségétől. Bebek Ferenc 1527-től kezdve hadvezér, tehát már felnőtt férfi, de 1556-ban még elég fiatalnak tartja a török követ a vajdai méltóságra. Valószínűleg a századforduló tájékán születhetett.

Bebek György születési ideje is eléggé nehezen becsülhető meg. Az 1552-es ostrom után került Eger várába, mint 200 lovas kapitánya⁷ és 1554-ben ott volt Kapitány György híres párviadalánál, mint megbízott tisztsé⁸, ekkor tehát már kinőtt az apród korból. 1552 előtt a nevével még nem lehet találkozni, tehát gyermek- és ifjúkora erre az időre esett. Ebből az következik, hogy 1525–1530 körül születhetett.

Bebek Györgynek és Bebek Katának házasodási idejét sem lehetett pontosan meghatározni. Annyit tudunk, hogy Katalin Perényi Ferenc zempléni földbirtokos felesége lett⁹, György pedig az Arad és Zaránd megyei földbirtokosnak, Patócsy Ferencnek a lányát, Zsófiát vette feleségül¹⁰. Mind a Perényiek, mind Patócsy Ferenc az országos politika jelentős szereplői voltak, tekintélyes földbirtokkal is rendelkeztek, így ezek a házasságok nagyszerű kapcsolatokhoz juttatták a Bebek családot.

Nagyon érdekes, de úgy tűnik, hogy Patócsy Zsófia és a kortársak által olyannyira megvetett Bebek György szerelmi házasságban éltek. Ezt az bizonyítja, hogy amikor Bebek György török fogságban volt, a felesége

mindent megtett a kiszabadítása érdekében. Írt a császárnak, a török pasának, Kassa városának¹¹. Sőt, ez a rendkívüli asszony még arra is képes volt, hogy számkivetett férje mellett fegyvert fogjon a császári hadak ellen. Ilyesmire nem sok példát lehet találni a történelemben, és emögött erős érzelmi kapcsolatot kell feltételeznünk. Amikor Bebek György az erdélyi fejedelem udvarába került, mint tiszteletbeli fogoly, az volt a legfontosabb törekvése, hogy lássa a birtokait, és nyilván az ott lévő feleségét.

Bebek György és Patócsy Zsófia házasságából négy lány született: Zsuzsa, Zsófia, Judit és Anna. A Bebek lányok sorsáról nincs pontos információ. A legnagyobbik lány, Zsuzsa somlyói Báthory István krasznai főispán felesége lett¹². A kettőjük közös gyermeke volt Báthory Gábor, az „utolsó Báthory”. Ez a züllött erkölcsű ember Erdély fejedelme volt 1608–1613 között.

Zsófiáról és Annáról semmit sem tudunk, Judit szépségét Balassi Bálint énekelte meg Bebek Judithoz című versében¹³.

Patócsy Zsófia és lányai 1567 után Erdélyben éltek¹⁴. Judit és Balassi itt találkozhattak a költő 1575–77-es fogsága idején. Hogy kettőjük között volt-e kapcsolat és ha igen, mivé alakult, nem lehet tudni.

Életmód, kultúra

A Bebekek a XVI. századi arisztokraták módjára éltek. A főúri élet a szórakozás és a műveltség egymásba olvadó válfaját ismerte. A nagyurak legkedveltebb szórakozása volt a vadászat. Bebek Györgyről tudjuk, hogy falkaszámra tartotta a drága vadászebeket, és a vadászatokon a felesége és lányai is részt vettek¹. Zay Ferenc írja 1564. május 25-én, hogy Bebekné Patócsy Zsófia mikor vadászni indult, húsnál is több nyulászó vizslát vitt magával². Ebben semmi különleges nem volt, a főúri asszonyok vígan vadásztak, madarásztak abban az időben. A vadászat nemcsak érdekes, hanem nagyon hasznos tevékenység is volt. Egyrészt hússal látta el a népes főúri udvartartást, másrészt fejlesztette a résztvevők erejét és ügyességét.

A vadászat mellett más formája is volt a szórakozásnak. Az akkori várat nemcsak a nyirkos falak, marcona katonák jellemezték. A féktelen mulatozás, a lantosok, a hegedűsök gyűjtőhelyei voltak ezek. A Bebekek két fő lakóhelyén, Szendrőben és Szádváron nap nap után folyt a dárdió. Nemcsak a hadakozásban, rablásban, hanem a vendéglátásban és az ivásban is az élen jártak a Bebekek, bár alig-alig van erről információ. Egy ismeretlen hegedűs így ír Bebek Ferencről énekben³.

„Az énöket (éneket) zengettem
Az nótáját pengettem
Issza Bebek jó borát
Törölgeti tarkóját.”

Bebek György is ugyanúgy ivott, mint az apja. Torda Zsigmond 1559-ben vendégül látta Bebek Györgyöt. A mulatozás Torda számadása szerint négy nap négy éjjel tartott. Ez idő alatt Bebek négy hordó óbort ivott meg⁴. Azt nem tudni, hogy kísérete segítette-e az ivásban, de mindenképpen nagy teljesítmény. A négy napos italozás után lóra szállt és békével hazalovagolt. Úgy tűnik, hogy Bebek vagy tudta a mértéket az ivásban, vagy szervezete pompásan bírta az italt. Inni ivott, de az ital soha nem teverte le. Bebek György jó kedélyű, életvidám embernek mutatkozik.

A mulatozásokon a magyar lantosok és énekmondók teremtették meg a megfelelő hangulatot. Sok énekmondó megfordult Szendrőben, és azt lehet mondani, hogy a nagyúri vigadozás igényelte az új és új históriák, virágénekek, versek megszületését. Ekképpen a főúri udvarok kulturális központok is voltak. A Bebekék várai meg különösen nagy vonzóerőt jelentettek a lantosok számára, mert köztudott volt, hogy Bebek György nem sajnálta a borát a művészekről, és a mulatozásai bőven teremtettek fellépési lehetőséget⁵.

Két olyan éneket ismerünk a XVI. századból, melyek biztosan a Bebekék szendrői várában születtek. Sajnos mindkét mű szerzője ismeretlen.

Az egyik ismeretlen hegedűs az 1545. évben indult el Szendrőbe az alkalmazás reményében. Utazás közben a lova megdöglött. A hegedűs levette az állatról a négy patkót, így érkezett meg a Bebek várba, gyalog, sántán, négy patkóval és szeretett volna a négy patkóhoz lovat kapni. A szendrői vitézek kinevették a lantost, de a szavak mestere sem maradt adós a válasszal, és a gúnyolódó katonáknak megfelelően írta meg és adta elő énekét⁶.

Talp ok siketüljenek	Papíros széken üljenek
Könyökben vakok legyenek	Engöm úgy ne vessenek
Kenyerük hús híjjával legyön	Vagyon oly bizodalمام
Italjok piros bozza legyön	Hogy megvigaszik az én lábam

Mert gamóját mankómnak
Ígérem Szent Farkasnak
meglátja ha találom
bizony hozzá hajítom

Végül jövedele nem fulladt kudarcba, hiszen Bebek Ferenc is meghallgatta és jól tartották őt Szendrőben.

A másik ismeretlen énekmondó Szilágyi és Hajmási históriáját szerezte Szendrő várában 1561-ben⁷. Ez utóbbi költemény egy igazi vitézi ének. Az éneknek történelmi alapja van. Szilágyi Mihály és Hajmási László 1448-ban a rigómezei csatában estek török fogságba. Erre a tényre sző egy

legendát az énekes. A história arról szól, hogyan szökik meg a fogságból a két vitéz, akik nagy zsákmány mellett még a szultán lányát is magukkal hozzák. Az ilyen jellegű legendás hősöket magasztaló énekeknek nemcsak a kulturális értéke volt nagy, hanem lelkesítőleg hatottak a végvári katonák harci szellemére is. A vitézi énekeket hallgatták a legszívesebben a katonák. Ez hozott nekik lelki felüdülést a harcok közepette, és a hősök példáján arról ábrándoztak, hogy egy-egy bátor tett vagy jó zsákmány esetén híresek és gazdagok lesznek.

A kulturális életről beszélve nem feledkezhetünk meg a vallásról sem. Azt már az előzőekben említettem, hogy Bebek Ferenc az 1530-as években buzgó katolikus volt és üldözte a protestánsokat. Az 1540-es évek végén, ötvenes évek elején fordult a helyzet. Bebek Ferencről nem tudjuk, hogy áttért-e, de Bebek György és felesége igen. 1550-ben még a gombaszögi pálosoknak adományoztak⁸, de 1555-ben már mindketten evangélikusok. Lehet, hogy Patócsy Zsófia — aki tiszántúliként megismerkedett a protestantizmussal — hatott a férjére. Adatunk van arról, hogy a XVI. század közepén a háromhegyi (Martonyi) pálos kolostor szerzetese, Pannóniai Gergely hitvitát folytatott Simontornyai Gergely evangélikus lelkésszel, aki a Bebek család udvari papja volt¹⁰. A hitviták során a különböző egyházi irányzatok képviselői minél magasabb színvonalú vitairatokkal igyekeztek bizonyítani az álláspontjuk helyességét, ezért ezeknek a vitáknak a magyar kultúra lett a győztese. Az 1560-as évekre a Bebek család már szilárdan elkötelezte magát az evangélikus irányzat mellett. Ezt bizonyítja, hogy 1565-ben Melius Péter a Debrecenben kiadott műveit (Sámuel és a királyok könyvének fordítását) Bebekné született Patócsy Zsófiának ajánlotta¹¹.

Epilógus

1667-ben az uralkodó és az udvari kamara Bebek minden várát és jószágát elkoboztatta. Még azt sem vették figyelembe, hogy a javak egy része az özvegy tulajdona volt, s hogy négy leánya maradt, akiknek vétükük nem volt. Patócsy Zsófia több ízben folyamodott a királyhoz a birtokai visszaadásáért, de minden eredmény nélkül¹.

A visszautasítás után a szegény asszony Bécsbe ment az uralkodóhoz, ahol négy hónapig várakoztatták, majd eredmény nélkül hazaküldték. Az 1572. év elején újra írt őfelségének. Megható levelében elmondja, mennyit szenvedett a számkivetésben, mennyit kellett túrnie, és szabadságától is megfosztották. Nemcsak szabadságát, de legkedvesebb férjét is elvesztette. Mindezt méltatlanul kellett szenvednie; mert boldogult férje elpártolásának az oka nem a vakmerőség, hanem a kényszerűség volt, melyet rab-

sága okozott. „S hogy én őt követtem, annak csakis a hitvesi hűségem és kötelességem volt az oka”².

A magyar kamara e folyamodás ügyében 1572. február 27-én írta a királynak: „fölséged meghagyta nekünk, hogy szimatoljuk ki, van-e Bebeknének valami vagyonkája? Megtettük. Úgy látjuk, hogy Bebekné nem oly szegény, mint ahogy ő írja. Mikor ugyanis Schwendi Lázár Szádvárat elfoglalta, az asszonynak megengedte, hogy minden ruhaneműjét és ékszerét magával vigye. Így állván a dolog, Bebeknének évi segítséget nem lehet adni; de ha fölséged ajándékot akarna néki adni, tetszése szerint megteheti.”³ A Bebek-birtokoknak csak az emléke maradt leszármazottak számára.

Patócsy Zsófia 16 évi özvegység után, 1583-ban halt meg Erdélyben.

Összegzés

Végigtekintve Bebek Ferenc és Bebek György viharos élettörténetén megállapítható, hogy cselekedeteikhez a korszak nyújtott lehetőséget. Munkánk kereteinek korlátai miatt nincs rá lehetőség, hogy más mágnások politikai pályáját összehasonlítsuk a főszereplőkével. E nélkül is megállapítható, hogy életpályájuk inkább tipikus, mint egyedi. Eszközeik, szerepvállalásaik mások példájával kiegészíthetők.

Összegzésként a következőket lehet mondani: Bebek Ferenc és Bebek György a Mohács utáni zűrzavart kihasználva törvénytelen eszközök és pártváltások sorozatával igyekeztek politikai súlyukat erősíteni, de törekvésük kudarcba fulladt, és 1567-re a család letűnt a nagypolitika színteréről. A kényszerítő erők végig befolyásolták cselekedeteiket. A taktikázás számos előnyhöz juttatta őket az 1526–1556 közötti években. Az erőviszonyok helytelen felmérése (Bebek Ferencnél 1558-ban, Bebek Györgynél 1566–67-ben) a család bukását okozta.

Jegyzetek

A család

1. Nagy Iván: Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XIII. Pest, 1858–67. I. Kötet, 257. o.
2. Nagy Iván: i.m. 257. o.
3. Nagy Iván: i.m. 261. o.
4. Nagy Iván: i.m. X. 637. o.
5. Nagy Iván: i.m. XII. 65. o.
6. Findura Imre: Rimaszombat története 130. o.
7. Frankói Vilmos: Magyar Országgyűlések Története I–VIII: Bp. 1874–1881. III. 385. o.
8. Tinódi Sebestyén: Krónika: Sajtó alá rendezte Sugár István Bp. 1984. 495. o. 66. sor
9. Nagy Iván: i.m. I 262. o.
10. Nagy Iván: i.m. I. 262. o.
11. Takács Sándor: Régi idők, régi emberek Budapest 1922. Athenaum kiadó 78. o.; Századok: 1907 (Takács Sándor: Magyar rabok, magyar bilincsek) 433. o.
12. Nagy Iván: i.m. I. 223. o.
13. Takács Sándor: Régi idők... 76. o.
14. Takács Sándor: Régi idők... 84. o.

Életmód, kultúra

1. Takács Sándor: Régi idők... 72. o.
2. Takács Sándor: Rajzok a török világból Bp. 1915. 68. o.
3. Lator László: A magyar költészet kincsestára XVI. századi költőkből 1996 63. o.
4. Takács Sándor: Rajzok a török világból 271. o.
5. Takács Sándor: Rajzok a török világból 271. o.
6. Lator László: i.m. 64–65. o.
7. Lator László: i.m. 182–185. o.
8. Egyháztörténeti emlékek V. 67. o.
9. Mikulik: Gömöri ág Hitv. Ev. Esp. Története 8. o.
10. MTA Művészettörténeti Kutatócsoport forráskiadványai 1. Füzet X dokumentum A magyar rendtartomány monostorai Á-M Bp. 1975.
11. Régi magyar nyomtatványok Bp. 1925. 40. o.

Epilógus

1. Takács Sándor: Régi idők.....85. o.
2. Takács Sándor: Régi idők.....85. o.
3. Takács Sándor: Régi idők.....86. o.

Illyés Ferenc edelényi plébános áldás-megtagadási ügye 1841-ben

Edelény ritkán vonta magára az országos közvélemény figyelmét. A polgári átalakulás korában különös módon került sor egy ilyen — egyházpolitikai vonatkozású — eseményre, mely nemcsak azért érdemli meg a figyelmet, mert a város múltjának eddig alig érintett, feldolgozatlan eseménye, hanem a reformkor történetének is sok szempontból tanulságos epizódja. Az események középpontjában Illyés Ferenc edelényi plébános személye és a vegyes házasságok ekkor nagy port kavart ügyei állottak.¹

„Itt most a vegyes házasságok kérdése foglal el minden megyét. [...] Ennyi bajt okoztak azok az Istenadta papok.” — írta Wesselényi Miklós-nak Deák Ferenc 1841 márciusában.² A „baj”, vagyis valójában a magyar reformkor egyik legnagyobb — részleteiben máig feldolgozatlan — belpolitikai viharának³ már voltak ekkor komoly előzményei. A protestáns felekezetek törvényes helyzetét lényegében jozefinus alapon rendező 1791/26. tc. szabályozta a vegyes házasságok kötésének módját, valamint az áttérések helyzetét is. Előbbivel kapcsolatban kimondta, hogy vegyes házasságot csak római katolikus pap előtt lehet kötni, de azt az egyház semmilyen módon nem gátolhatja, valamint ha az apa protestáns, a születendő gyermekek követhetik apjuk vallását is. Egészen az 1830-as évekig különösebben élénk egyházpolitikai viták nem bontakoztak ki. Az 1832-36. évi országgyűlésen azonban a színre lépő reformellenzék határozottan követelni kezdte a protestáns felekezetek teljes egyenjogúsítását, a katolikus egyház meglévő feudális privilégiumainak eltörlését. A követelések újdonságát épp az adta, hogy a kortársak már nem egyszerűen a protestánsok vallásszabadságért folytatott küzdelmének lehettek tanúi, hanem a liberális reformerek táborának az egyházzal illetve annak konzervatív-klerikális támogatóival való összecsapásának. (Még hozzá felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül, hiszen az ellenzék vezérszónokai között számos katolikus közéleti személyiség lépett fel, Deák Ferenc, Beöthy Ödön stb.)

A politikai vita leginkább a vegyes házasságok megáldásával kapcsolatban bontakozott ki, hiszen a papok továbbra is sok helyen a protestáns féltől reverzálist, vagyis a születendő gyermekek katolikus keresztelését tanúsító nyilatkozatot kértek a házasság megáldásáért. Előbb Scitovszky János rozsnyói (később pécsi), 1839 márciusában Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök tiltotta meg pásztorlevélben egyházmegyéje területén a vegyes házasságok reverzális nélküli megáldását. Ilyen esetre papjaiknak előírták,

hogy ebben az esetben csak az ún. *passiva assistentia* gyakorlatát alkalmazhatják, ami azt jelentette, hogy a templomon kívül, hivatalos egyházi öltözet nélkül nem megáldják, hanem csak tudomásul veszik a vegyes válású jegyespár egybekelését, amennyiben az utolsó pillanatig sem hajlandó reverzális adására. Az éppen 1839-ben — a felségsértési perek miatt amúgy is rendkívül feszült légkörben — összeülő országgyűlésen az ellenzék hevesen támadta az eljárást, Lajcsák és Scitovszky megbüntetését, valamint egy új, liberális szellemiségű egyházpolitikai törvényt szorgalmazott. Ez utóbbi szövegét Deák Ferenc formába is öntötte, azonban a diéta végül nem fogadhatta el, elsősorban azért, mert az uralkodó nem merte vállalni az egyházzal, magyarországi hatalmának egyik legbiztosabb támaszával való konfliktust. Alighogy bezárult 1840 májusában a „kompromisszumok országgyűlése” (hiszen számos előremutató törvény született és megnyíltak az elítéltek börtönei is), a Kopácsy József esztergomi érsek vezetésével július elején tanácskozó püspöki kar újabb egyszemlére lépésre szánta el magát: a *passiva assistentia* gyakorlatát, valamint Lajcsák körlevelének hatályát kiterjesztette az egész magyarországi katolikus egyházra, mégpedig úgy, hogy saját püspökségében valamennyi főpap közel azonos szövegű körlevelet intézett papjaihoz. Néhány konzervatív, vagy egyházi befolyás alatt álló vármegye (Esztergom, Heves, Sáros) kivételével a vármegyék hatalmas felzúdulással fogadták az egyház „békebontásának” kísérletét és törvénytelennek minősítették a püspökök intézkedését. Nem elégedtek meg azzal, hogy éles hangú körlevelekben utasították el a vegyes házasságra lépni akarók magánéletébe való durva beavatkozást, hanem a *passiva assistentia* gyakorlatát alkalmazó plébánosok perbefogását is elhatárolták. Az alaphangot Pest vármegye 1840. augusztus 27-i közgyűlése adta, ahol a „népet a vallás szabad gyakorlásában gátoló [...] egyháziak és világiak” megbüntetésének módját és mértékét szabályozó 1647/14. tc. alapján a plébánosok perbefogását, külön törvényszék felállítását határozták el. (Az ügy fontos lélektani mozzanata lett még, hogy az egyik első érintett a börtönből épp ekkor szabaduló és népszerű ellenzéki vezető, az evangélikus vallású Kossuth lett, aki Pesten szeretett volna frigyre lépni a katolikus Meszlényi Teréziával, és reverzális hiányában először megtagadták tőle a házasság megáldását.⁴)

A pesti példa csak tüzelte az állam és egyház liberális szétválasztását amúgy is magáévá tevő vármegyéket — így Borsodot is. Augusztus 18-án a borsodi közgyűlésen jelen lévő Thassy Miklós miskolci plébános már bejelentette, hogy az egri érsektől vett körlevél alapján ő sem fogja megáldani a vegyes házasságokat és a vármegye korábbi utasításainak is ellenáll. Erre Borsod közgyűlése — az épp egyházpolitikai beszédei miatt is országos népszerűségnek örvendő ellenzéki — Palóczy László másod alispán

vezetésével külön bizottságot állított fel, majd november 9-én az uralkodónak küldött kemény hangú feliratban tiltakozott az egyház eljárása ellen, s kilátásba helyezte, hogy a (törvénytelennek minősített) püspöki körleveleknek engedelmeskedő plébánosokat perbe fogatja.⁵ A Palóczy keze nyomát viselő feliratban például így fogalmaztak: „Úgy hisszük tehát, hogy midőn Magyarországnak egyházi méltóságai nem tekintvén az ország rendének békeszerető indulatára, [...] a vegyes házasságok meg nem áldását szabályul tűzték ki a r.[ómai] katolikus papoknak, ellenére jártak és dolgoztak az ország rendei (tőlök, kivált mint a békeség fejedelme papjaitól és szolgáitól tiszteletet és követést méltán kívánt) célzataiknak, s újabb példáját adák annak, hogy a hierarchia a világi törvényhozástól függést, amikor csak teheti, magától elhárítani törekszik.”

A katolikus egyháznak az egész országban a vármegyék által indított plébános-perekkel kellett szembenéznie, továbbá azzal, hogy az ellenzék más téren is bátran szembe száll a katolikus egyház hatalmi törekvéseivel: egyesek megengedték, hogy a protestáns lelkészek előtt is lehessen területükön vegyes házasságot kötni, mások már ekkor a kötelező polgári házasságban látták a kiutat, sőt felvetették a főpapok hivatalviselésének, törvényhozási befolyásának kérdését stb. is. A kínos konfliktusból a klérus úgy próbált menekülni, hogy 1840 őszén talán legnépszerűbb tagját, Lonovics József csanádi püspököt Rómába küldték, hogy a pápa tekintélyével szerezzen érvényt a magyar püspökök eljárásának.⁶ A nyilván a magyar törvényhozást Rómán keresztül megkerülni akaró főpapi akció újabb — legélénkebben épp Borsod által hangoztatott — tiltakozások forrása lett, különösen akkor, amikor 1841 áprilisában a XVI. Gergely pápa által kiadott „Quas vestro” kezdetű brevét V. Ferdinánd uralkodói engedélyével kihirdették az országban. (A pápa elismerte ugyan a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságok érvényét, ugyanakkor fenntartotta a passiva assistentia rendszerét — vagyis mindkét intézkedésével szembehelyezkedett a hatályos magyar törvényekkel.)

A fentebb ismertetett egyházpolitikai folyamatok adták a hátteret az edelényi plébános ügyéhez is. Mielőtt erre térnénk, röviden szólni kell arról, hogy az elmérgesedő konfliktus épp az edelényi katolikus plébánia újjászervezésének és megerősödésének időszakában, vagyis meglehetősen érzékeny periódusban érte a helyi katolikusokat. 1787-ben II. József plébánia-szervezési fáradozásai részeként elrendelték az edelényi egyházközség újjászervezését is. A földesúr, Dessewffy Ferenc azonban — a kastélyban kialakított, mintegy 400 fő befogadására alkalmas házikópolna elegendő voltára hivatkozva — nem volt hajlandó a célra áldozni, ezért egészen 1820-ban bekövetkezett haláláig nem történt ezen a téren semmi.

Ekkor a birtok visszaszállt a kincstárra, majd a kamara 1821-ben elrendelte a plébánia felállítását. Az első plébános (Strba Antal) beiktatására 1826-ban került sor, akit öt évvel később követett Illyés Ferenc. Az egyházközség újjászervezésekor a plébános javadalmazását a kamara és az érsekség együtt állapította meg.⁷ Amikor néhány évvel később a kincstár eladta az edelényi birtokot a Szász-Coburg hercegi családnak, a plébános javadalmazási kötelezettségei körül a földesúr és a főegyházmegye között elhúzódó vita bontakozott ki, amely az 1830-as évek második felétől egyre élelkebbé vált. 1839-ben például Pyrker János László egri érsek a helytartótanácshoz fordult az edelényi és (emellett egyébként a tardi illetve cserépfalui) plébániák ügyében, kérve, hogy a földesurat szólítsák fel hatóságilag Illyés Ferenc tűzifa-illetményének biztosítására, általában az iskola költségeinek finanszírozására, valamint a leromlott állapotú egyházi épületek renoválására.⁸ A helytartótanács utasította Borsod vármegyét, hogy mindezt közölje a kegyúri (patrónsi) jogokat gyakorló Szász-Coburg-Gotha Ferdinánd herceggel, és utóbbi nyilatkozatáról, valamint az intézkedés teljesítéséről készítsenek jelentést.⁹ Goldperger Ádám uradalmi tisztartó erre részletes választ írt, amelyben azt fejtegette, hogy mindezek (különösen az iskola eltartásának kötelezettsége) az egyházat terhelik és a földesúr nem hajlandó a célra fizetni.¹⁰ A helytartótanács pedig 1843-ban, majd 1846-ban két ízben is felszólította Borsod vármegyét, hogy végre tegyen eleget az egyház 1840-ben megfogalmazott követeléseinek, azonban a vármegyei közgyűlés sem nagyon mutatott hajlandóságot az érsekség érdekében a földesúrral szemben erélyesebben fellépni, és egyszerűen „altatta” az ügyet.¹¹ Illyésnek a kegyurával (pontosabban tisztartójával) való vitáját az 1845. évi tagosítás csak tovább mérgecsítette, ugyanis nem volt hajlandó elfogadni utóbbi ajánlatát az egyház birtokainak egy tagban történő biztosítására, makacskodásával csak azt érte el, hogy az uradalom részéről biztosított „bő javadalmazás” hasznát az egyház kevésbé élvezhette.¹² Illyés szívósan ragaszkodott — többször is részletezett — álláspontjához egészen 1848-ig, amint ez például egy tűzifa- és egyéb plébánosi illetmény-ügyekben 1847. december 9-i dátummal fennmaradt terjedelmes beszámolójából is kiderül.¹³ Illyés egyébként 1793. február 10-én született a Veszprém megyei Dabronyban, 1817-ben szentelték pappá. Különböző helyeken szolgált, míg 1831-ben Edelény plébánosa, később az egri főegyházmegye szendrői espereskerületének helyettes alesperese lett 1852-ben bekövetkezett haláláig. Közéleti tevékenysége lényegében kimerült abban, hogy Borsod, Gömör és Torna vármegyék táblabírájává választották.¹⁴ A vallási vonatkozású politikai események háttérének megértéséhez megemlíjtjük továbbá, hogy a mintegy 1700 lakosú Edelényben, valamint a környékbeli községek mindegyikében vagy a római (és görög) katolikusok

vagy a reformátusok tettek szert jelentős többségre a másikkal szemben, a lakosság leginkább kiegyensúlyozott megoszlása Finkén volt megfigyelhető.¹⁵

Visszatérve a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitára, az 1840. év végére Borsodban is feszült helyzet alakult ki egyfelől az egri érseknek a vegyes házasságok megáldását a papok részére — reverzális hiányában — megtiltó, a passiva assistentia gyakorlatát előíró körlevelei,¹⁶ másfelől a vármegye ugyanezt törvénytelennek minősítő és a plébánosok megbüntetését kilátásba helyező intézkedései között. A papok lélektanilag is nehéz kényszerhelyzetbe kerültek: ha megáldják a vegyes házasságokat, egyházi főhatóságukkal kerültek konfliktusba, ha pedig engedelmeskednek a főpapi előírásoknak, kiteszik magukat a vármegyei törvényszék előtti megtorlásnak. Utóbbit rendszerint csak az egyház konzervatív politikai törekvéseit bátran támogató vagy abban érdekelt papok merték felvállalni.

Amikor Illyés Ferenc 1841. január 18-án a passiva assistentia gyakorlása mellett döntött, talán maga sem gondolta, hogy milyen hosszú és heves politikai csatározást indít el. Ezen a napon megjelent előtte az edelényi plébánián Gábor András református vallású finkei lakos menyasszonyával, a borsodi illetőségű Nagy Erzsébettel, és mivel a jegyespár határozottan (ráadásul törvényes jogaira hivatkozva) megtagadta a reverzális megáldását, a plébános kijelentette, hogy a templomban nem hajlandó összeesketni őket. Majd utasította kántorát, bizonyos Bartók Jánost, hogy a paplak egy kis szobájában vegye tudomásul a házasság megtörténtét, vagyis végezze el az „esketést”. Az eljárás lényegében megfelelt az egri érsek által is a hasonló esetekben megkövetelt passiva assistentia gyakorlatának, mégsem meglepő, hogy a házasságkötés esetén módja nemcsak a templomban várakozó nagy számú násznép számára volt botrányos. A vőlegény apja, Gábor János írásban tett panaszt az eljárásra Osváth Mihály járási alszolgabírónak, aki terjedelmes jelentést tárt a vármegye elé a törtétekről, és már ekkor indítványozta, hogy a megye külön bizottságot jelöljön ki a törtétek feltárására. Mindezt megsejthették az egyházban is, ugyanis Bereghy András, a szendrői kerület alesperese február 10-én, Szirákon kelt levelében beszámolt Pyrker érseknek az Edelényben törtétekről, valamint arról, hogy a következő megyegyűlésen várhatóan szóba hozzák Illyés ügyének törvényességét.¹⁷

A február 16-án kezdődő negyedévi közgyűlésen valóban kitört a botrány, mint Szücs Sámuel ügyvéd írta Pesten tartózkodó fiának: „a közgyűlés kivált két első napjai nagyon lármásak valának”¹⁸ az edelényi ügy miatt. Először felolvasták Osváth Mihály említett jelentését, aki a fentiek mellett arról is beszámolt, hogy Nagy Erzsébet Edelénybe járt jegyes-

oktatásra Illyéshez, s a plébános állandóan arra akarta rávenni, hogy a házasságból születő mindkét nemű gyermekeiket katolikusnak kereszteljük, s kérte: völegényét is beszélje rá a reverzális kiállítására. Illyés már napokkal az esküvőjük előtt közölte Nagy Erzsébettel, hogy reverzális nélkül nem hogy a házasságukat nem fogja megáldani (csak a kántora által tudomásul vétetni), hanem még a gyónás és áldozás kiszolgálását is megtagadja tőle. A menyasszony így a szentségekhez csak Szirákon járulhatott, de mivel a szokásos háromszori kihirdetés Edelényben történt, az esküvőt is ott kívánták tartani, a násznépet is oda hívták. Mint a hivatalos jegyzőkönyv rögzítette,¹⁹ a megye rendei „közbotránkozásukat és méltó neheztelésüket jelenték ki” a történetek felett. A borsodi közgyűlésben a liberális egyházpolitika hangadói voltak túlnyomó többségben, a vezető egyéniségeknek az országosan ismert Szemere Bertalan és Palóczy László számítottak. Az egybegyűltek egyetértettek abban, hogy Illyés eljárása formailag is kifogásolható és önmagában sértő, amiért a kántor által adatta össze a jegyespárt, valamint a „törvényben nem is említett” reverzális aláírásának elmulasztása miatt a katolikus személy „hite elvei szerint lelki nyugalma és vigasztalására szolgáló más szentségek kiszolgáltatása is önkéntesen megtagadtatván, akarata és kívánata ellenére hitsorsosi gyülekezetéből rögtön számkivettetik, s ezáltal annak lelki nyugalma s csendessége erőszakos felzavarásával és megháborításával törvény elleni lépések tételére kötelezteni céloztatik”. Mielőtt azonban a vármegye vizsgáló bizottságot állíthatott volna fel, a közgyűlésen jelen lévő Illyés Ferenc kért szót, és — a szemtanú által minden bizonnyal tényszerűen „rövid betanult beszédnek”²⁰ minősített — hozzászólásában kijelentette, hogy a vármegye joghatóságát a vegyes házasságok áldásmegtagadása ügyében az egyház autonómiájába való durva és illetéktelen beavatkozásnak tartja.²⁴ Leszögezte, hogy ő maga törvénytisztelő ember, mindenben aláveti magát az ország törvényeinek és a vármegye joghatóságának, de ha jogszabályok a katolikus egyház bármely érdekébe ütköznek, akkor az utóbbinak engedelmessékedik: „De vagynak nékem nemcsak polgári kötelességeim, hanem egyházam eránti viszonyaim és szent kötelességeim, melyeket szintűgy, mint polgári kötelességeimet, ha szent egyházam iránt hív akarok lenni, szigorúan teljesíteni tartozom. Éppen ilyen a kérdésben forgó dolog, mely csupa szertartási és lelki lévén, egyedül az anyaszentegyház rendelkezése alá tartozik, az ilyenekbe rendelkezni tehát a katolika anyaszentegyház elvei szerint egyedül püspökeinknek gondja, kiknek a parancsolatját teljesítettem, midőn a felforgó kérdésben papi hivatalomban eljártam, s e tekintetben is a polgári törvényt tiszteletben tartva, tettemről csak egyházi előjáróimnak tartozom felelettel. Ugyanazért méltóztassanak megengedni a tekintetes karok és rendek, hogy mostani állásomban oda nyilatkozzok, hogy e tekin-

tetben a tekintetes nemes vármegye bíróságát el nem ösmérhetem, s el sem is ösmérem.”

Felszólalása után Illyés távozni kívánt, de a közgyűlés többsége a plébános szavaiban a vármegye hatóságával történő szembeszegülést látott, és azonnali „széksértési” perbe fogását indítványozta. A közgyűlésen elnöklő Szathmáry Király József alispán felszólította Illyést, hogy fejtse ki pontosabban, mit is ért a megyei bíróság el nem ismerése alatt, azonban „kimondása magyarázata eránt legkisebb nyilatkozást sem tévén, a széksértési per elindításának a megye közönsége akaratából lett elhatározása elnökileg kimondatván, tiszti főügyészünknek meghagyatott, hogy az érdekllett per felvételét tegye nyomon [= nyomban] írásba”. Ezután többen követelték Illyéstől, hogy „a zöld asztaltól keljen fel, de a gyűlési termet el ne hagyja”, az elnök azonban megengedte, hogy helyén maradjon vagy szabad akarata szerint felálljon, de a széksértési per lefolytatásáig a közgyűlést nem hagyhatta el. Az ügy kivizsgálására felállított „vegyes küldöttség” elnökévé Palóczy László másod alispánt választották meg, tagjai Bük Zsigmond, Orczy János és Ragályi Károly táblabírák, Okolicsányi János főjegyző, Gombos Miksa a szendrői járás főszolgabírája, Bakó János főügyész és Szalay Pál esküdt lettek. Megbízásuk arra szolt, hogy a „panaszos minden körülményeket” nyomozzák ki és tegyenek részletes jelentést. A vármegye a nyomban megtartott széksértési perben elmarasztalta Illyést, aki ugyan végül úgy módosította szavait, hogy a „vármegye bírósága” helyett csak a kirendelt „vegyes küldöttség” hatóságát nem ismeri el, a közgyűlés azonban nem látott tartalmi különbséget a két megfogalmazás között. Az ítélet szövege szerint a plébános „most érdekllett szavainak értelme által a megye közönsége szentségét s hatóságát sértvén meg”, a megyei hatóság tekintélyét is pontosan szavatoló 1723/57. tc.²² 1. §. alapján „egyegy forintot tevő 25 könnyű terhű márka” büntetésre ítélték, melyet azonnal be is kellett fizetnie. Gombos Miksa járási főszolgabíró át is vette Illyéstől a büntetés összegét, majd egy újabb egyhangúlag jóváhagyott javaslat szerint a bírságpénzt a vármegye a pesti vakok intézetének támogatására felajánlotta.²³ (Erről Lossonczy Károly pénztáros nyomban intézkedett is.)

Illyés egyébként még ott helyben tollat ragadott, és a történekről nyilatkozatot tett a vármegye felé.²⁴ „A lelki dolgokban katolikus elveimnél fogva a vármegye bíróságát el nem ismervén a tiszti főügyész által mint széksértő, fenyítő perbe idéztetem, s a közönség által elítéltetve 25 ezüst forintban el is marasztaltattam” — kifogásolta, hozzátéve, hogy az ítéletet megfellebbezi a királyi táblánál, mint fellebbeviteli fórumnál. Az 1729/28. tc. 22. §-ra²⁵ hivatkozva kérte, hogy az eljárást az elfogultsággal vádolható vármegye hatóságán kívül folytassák le. A vármegye a fellebbezést tudo-

másul vette, valamint V. Ferdinánd felé is nyilatkozatot fogalmazott meg, melyben hangsúlyozta eljárásának törvényes voltát, továbbá azt, hogy a „kegyelmes koronás királyának szolgálatát, adózó szegény népének további fent maradását, a közjót, s ezen megyének egyéb dolgait érdeklő tárgyak folytatása és elintézése végett” tanácskozó borsodi közgyűlést a plébános durván megsértette, és szavait felszólítás után sem volt hajlandó visszavonni.²⁶

A vegyes házasságok ügye miatt felbolydult közgyűlés másnap is egyházpolitikai vitákkal telt, ennek ismertetése előtt azonban meg kell jelezni, hogy a 16-án történtek a sajtó jóvoltából országos visszhangra találtak. Ennek felidézése azért is tanulságos, mert az egykorú közvéleménynek szánt tudósítások számos olyan részletet is megőrkítettek, amelyek a hivatalos iratokban nem maradhattak fenn. A Kossuth Lajos szerkesztette *Pesti Hírlap* arról számolt be, hogy Osváth tudósítását már amúgy is nagy várakozás előzte meg a közgyűlésben, mely „mélyen és fájdalmasan hatott a jelen volt nagyszámú közönségre”.²⁷ A tudósító feltűnőnek nevezte, hogy zömmel épp a római katolikus vallású nemesek „önték ki panaszukat az egyházi rendnek e tárgyban már országosan nyilvánított elvei fölött, melyek, ha életbe lépnének, a kölcsönös felebaráti szeretetet veszélyeztetve, magát a szent és szelíd vallást türelmetlenség és szeretetlenség erkölcsi vétkével bélyegeznék”. Az egyértelműen liberális szemléletű szemtanú is leszögezte, hogy a vármegye épp a törvények és a társadalmi békesség érdekében jár el, amikor nem tűri, hogy a papság egyoldalú intézkedéseivel vallási feszültségeket gerjesszen, továbbá amikor ugyanúgy megbünteti a papokat, mint más, törvényt sértést elkövető személyeket. A „szónoklat varázserejétől hullámvásznak indult elemek némely érdemes egyedeinek mérsékeltséget javasló beszédei után már csillapulni kezdenek”, amikor Illyés felszólalt és bejelentette, hogy nem ismeri el a vármegye illetékességét az általa kizárólag „lelki természetűnek” és az egyházi autonómia körébe tartozónak tekintett házassági kérdésben. Szavai végeztével „székét oldalt taszítván, kalapját kezébe véve” távozni akart, azonban — mint említettük — maradnia kellett („a közönség [...] a terem ajtajait becsukatni rendelé”), majd megtörtént az elmarasztaló határozat kimondása.

A konzervatív (nem kis részben a püspöki kar anyagi támogatásával megjelenő) *Nemzeti Újság* „K.A.” jelű tudósítója épp ellenkező véleményen volt.²⁸ Az eltérő álláspontokból egyébként is kiderül az egész vegyes házassági vita egyik nagy általánossága: a polgári átalakulás hívei (nemcsak az országosan ismert személyiségek, mint Kossuth, Batthyány, Deák, Eötvös, Szemere, hanem a „második vonal” vármegyei képviselői, mint Beöthy Ödön, Balogh János, vagy Borsodban épp Palóczy) a házasságot

már ekkor férfi és nő polgári szerződéseként, így jogi szabályozását közéleti problémának értelmezték, az egyház pedig — mivel szentségnek minősítette — a házasságjog törvényes rendezését a vallás elveibe történő beavatkozásként interpretálta. A végül 1894-ben a kötelező polgári házasság törvénybe iktatásáig eljutó folyamat során a katolikus egyház minden alkalommal „vallásüldözésnek”, a papság háttérbe szorításának nevezte a felekezeti egyenjogúság elvéből kiinduló polgári kezdeményezéseket, így korszakunkban a vegyes házasságokban a protestáns fél számára a gyermekek számára a szülőnek biztosított felekezeti választás jogát is. Az említett tudósítás szerint például — szemben a tagadhatatlanul reformellenzéki vezérmegyének is számító Borsod hivatalos álláspontjával — a közgyűlésen „nem annyira a közhasznot előmozdítani kívánó indulat, mint inkább a vallás elveinek [sic!], szentesített szertartásinak s bevett szokásainak a legnagyobb elfajultság szülte kedélyek általi összerombolása vagy legalább neveltségessé tétele főszerepet játszott.” A konzervatív orgánum azzal is vádolta a borsodi liberálisokat, hogy még az adófizető nép érdekeinek védelmével sem foglalkoznak, hogy támadhassák az egyházat, illetve rosszmájúan azzal is, hogy Osváth alszolgabíró jelentése „színészházilag tapsoltatott” a közgyűlésben. Hasonló stílusban írt (a „köztisztületben élő”) Illyés eljárásának fogadtatásáról is, mondván: „a legnagyobb türelmetlenség és kicsapongó beszédek nyilvánítottak a feszült túlzók és a viharos szellemisták [sic!] által, türelmetlenség és szeretetlenség erkölcsi vétkével bélyegezvé a katolikus lelkészeket”. A tudósító az események ismertetése — Illyésnek a vármegye illetéktelenségével kapcsolatos beszéde, széksértési perbe fogása és megbüntetése — mellett kemény szavakkal illette a borsodi liberális nemességet („bőszülésig lármázó tömeg”), az egyház eljárását kifogásoló beszédeket („hallatlanul durva kifogások”, „túlzók iszonyú lármája”) és beszámolóját publicisztikai jellegű eszmefuttatásokkal is megszakította. Ő — írta — református létére teljesen egyetért a katolikus papság eljárásával, mert az felelt meg a törvényességnek és az erkölcsös-ségnek. Bár valójában inkább arról volt szó, hogy a szerző konzervatív politikai felfogása a reformellenzék közéleti térnyerésének visszaszorítására irányult, ami abból is kiderült, hogy a vegyes házassági ügy kapcsán annak a reményének adott hangot, hogy az uralkodó megzabolazza a borsodi szabadelveket is: „reményem is, hogy jó királyunk [...] minél előbb az elfajult kedélyeket kiirtja, és az óhajtott béke angyalát, azaz hatalmas parancsolatját határozólag megküldendi”.

Február 17-én a borsodi közgyűlésben újra elővették az edelényi plébános ügyét, mely az okot szolgáltatva arra, hogy a vármegye további intézkedéseket foganatosítsa a vegyes házasságok megáldását akadályozó papokkal szemben. „nehogy jövőendőben a házassági ünnepélyes tettet még

inkább alacsonyító módok követtessenek el, eziránt az intézkedéseket jó előre megtenni szükséges lenne”.²⁹ Ugyanekkor Thassy Miklós c. kanonok, a miskolci Mindszent község plébánosa és alesperes ünnepélyesen kijelentette, hogy ő és paptársai az egri érsektől rendelkezést kaptak arra nézve, hogy a vegyes házasságok esetében passiva assistentia szerint tartott szertartásokat is személyesen kell, hogy vezessék. (Míndez azért érdekes, mert ezek szerint Illyés eljárása nem felelt meg minden ponton a főpapi rendelkezéseknek sem.) A közgyűlés további szakaszában felolvasták a főpapság vegyes házassági eljárását teljes mellszélességgel pártoló Esztergom megye körlevelét. Ez lehetőséget adott Palóczy László számára, hogy — az 1840. novemberi felirat gondolatmenete alapján — nagy beszédben álljon ki a polgári átalakulás egyházpolitikai programja mellett és emelje fel szavát az azt megakadályozni kívánó katolikus papsággal (különösen a felső klérussal) szemben. Beszéde részben a protestáns hitvitairadalom tradícióira épült, részben a liberalizmus modern eszméit közvetítette. Illyés Ferenc konkrét ügyéből kiindulva úgy vélte, „az ilyen vegyes házasságokra lépett és lépni szándékozó személyeknek családi csendes körét felhárborító, a házassági boldog életet alapjában megrázkód-tató békétlenség, nyugtalanság és idegenkedés eszméje felelevenítésével káros behatást és következtést maga után húzó, [...] a közfigyelmet és botránkoztató nehezítést méltán felébresztő” eljárásra az egyház azért ragadtatta magát, mert megérezte, hogy társadalmi befolyása jelentősen csökken, amelyet csak a direkt politikai nyomásgyakorlás eszközével és nem az evangélium módszereivel tarthat fenn. Palóczy utalt Illyés előző napi vihart kavart beszédére, melyben a vegyes házasságok ügyét kizárólag lelki és vallási természetűnek nevezte, melyhez a törvényhozásnak, valamint a jogszolgáltató szervezeteknek — szerinte — az égvilágon semmi közük. Palóczy hosszan fejtegette azt a liberálisok körében elterjedt véleményt, miszerint a papság azáltal, hogy a római pápának engedelmeskedik, Magyarországon törvényen kívülinek, sőt a törvények felett állónak tekinti magát: „az országban létező oly pápai garnizon, mely a haza által gazdagon tartatik és jutalmaztatik, amely azonban nem a hazától és ennek fejlődésétől, hanem egy külső fő hatalomtól függ, s a haza törvényeinek nem engedelmeskedik, a haza békességét és csendességét tetszése szerint zavarja”. Szenvedélyessé váló beszédében ennek megszüntetésére, lényegében az állam és az egyház liberális szemléletű elválasztására szólított fel — és élete egyik legnagyobb szónoki sikerét aratta.³⁰ A borsodi közgyűlésben ezúttal is a liberálisok lettek a hangadók, és terjedelmes határozatban foglaltak állást az egyház közéleti törekvéseivel szemben.³¹ A korábbi országgyűléseken — fejtegeti a határozat elvi indoklása — már szorgalmazták a vegyes házassági ügyek rendezését, „azonban hazánk láthatárát

elborított terhes fellegek megyénk felett is megdördültek” — utaltak Illyés Ferenc eljárására. Az edelényi plébános ügye által „a békés polgárok nyugalma, csendessége felzavartatott” — vélték, de a püspöki kar törvényellenes körleveleinek ügyét csak a következő országgyűlésben tartották lezárhatónak. Ugyanakkor „a megzavart családi viszonyok kiegyenlítésére, a házi élet felbomlott csendessége helyrehozására tüstént és halaszthatatlanul azon törvényszerű módokat” kellett a vármegyének alkalmazni. Először is — az említett 1647/14. tc. alapján — Palóczy elnöklete alatt protestánsokból és katolikusokból álló rendkívüli törvényszék felállítását kezdeményezte az áldásmegtagadó papok esetleges későbbi ügyeinek kivizsgálására. (Tagja lett többek között Szemere Bertalan, Bük Zsigmond, Vay Lajos és a megye közéletének más kiemelkedő személyiségei.) Továbbá leszögezték, hogy a papság törvényellenesen gátolja a vegyes házasságok megkötését, a törvény világos rendelkezése ellenére bizonytalanságot keltenek az ilyen frigyek törvényességét illetően, ezért elrendelték a reverzálist követelő plébánosok haladéktalan perbe fogását. Elrendelték továbbá, hogy a vármegye törvényvédő és az egyház ellen irányuló álláspontját az egész megyében ki kell hirdetni. Az említett törvényszék működését pontosan meghatározó szabályzatot is alkottak,³² mely széleskörű nyomozati jogkörrel ruházta fel az elnöklő alispánt, és az általa megbízandó szolgabírákat, 15 napot biztosított a bejelentett papoknak a meg nem áldott házasságok törvényes körülményeinek helyreállítására stb. A törvényszék felállítása ellen az említett Thassy Miklós — egyre inkább az egyháziak álláspontjának tolmácsolója a megyegyűlésen — tiltakozó óvást jelentett be.³³ A papság képviselőiben ismét amellet érvelt, hogy az egyháziak intézkedéseiben a politikai intézményrendszer szervei nem illetékesek. A közgyűlés értelmezése azonban nagyon is egyértelműen utasította el ezt az álláspontot: „A felhívott tc. rendelete szerint alakított törvényszéket nem a megye közönsége, hanem az idézett törvény állítván fel, a törvény elleni óvásnak egyáltalában helye nincs, de a megye közönsége által hozott határozatok eránt is a kevesebbségben maradott fél óvást helyesen nem tehetvén, ha azt részére sérelmesnek véli, annak orvoslását csak törvényszerűleg követelheti, ennélfogva kérése nem teljesíthető.”

Illyés Ferenc február végén — március elején intenzív levelezésbe kezdett Pyrker érsekkel az egyház tekintélyének mentéséről, valamint a fellebbezési eljárás és a vármegyével szembeni ellenlépések koordinálásáról. Március 3-án részletes és bizalmas beszámolót készített az érseknek a miskolci gyűlésen történekről, súlyos szavakkal bélyegezve meg a borsodi közélet egyházellenes hangulatát.³⁴ A február 16-án történt bejelentésének megfelelően egyébként Illyés alperesként benyújtotta fellebbezési kérelmét a királyi táblának, melyet Pyrker érsek is támogatásáról biztosított a

kormányzerveknél. A királyi tábla március 16-án hagyta jóvá a fellebbviteli eljárást megindítását.³⁵ (Ebből az értesítésből is kiderül, hogy a felperes Borsod megyét Bakó János megyei ügyész képviselte.) Pyrker többször, például március 12-én írt részletes levelet Illyés Ferenc peres ügyének támogatásával kapcsolatban.³⁶

Közben persze a vármegye által felállított törvényszék sem tétlenkedett. Palóczy március 21-én írt értesítést Illyésnek, miszerint Gábor András és Nagy Erzsébet összeesketésének „és a több ahhoz tartozó körülményeknek” részletes felderítése érdekében április 6-án reggel 8 órakor a vármegye vizsgáló bizottsága Edelényben megkezdte tevékenységét. Palóczy szigorúan meghagyta a plébánosnak („mint vádlott félnek”) valamint a kántornak, hogy ebben az időpontban otthon tartózkodjanak.³⁷ A nyomozás megindításáról Illyés azonnal (vagyis 23-án kelt levelében) értesítette az egi érseket, és a vármegye várható elmarasztaló döntésével kapcsolatban kérte intézkedését. Pyrker 29-én válaszolt Illyésnek, ígéretet téve ügyének felsőbb kormányzervek bevonásával történő rendezésére.³⁸

Az április 6-án Edelényben történtekről pontos információkkal nem rendelkezünk, a megye törvényszéke Palóczy beszámolója alapján csak májusban tárgyalta az ügyet. Ugyanakkor fontos, hogy április második felében — összefüggésben a vegyes házassági ügyek országszerte egyre szerteágazóbb és hevesebb vitáival, majd később a Lonovics által Rómában kieszközölt bréve kérdésével — az egi érsek mintegy „fentről” próbálta az edelényi plébános perét számára kedvezően bevégezni. Hivatalosan megkereste a helytartótanácsot és azt kérte, hogy semmisítsék meg a borsodi közgyűlés február 17-én kelt határozatait, tiltsák el a vármegyét azok nyilvánosságra hozásától, vagy ha már megtörtént, kényszerítsék annak visszavonására. A helytartótanács április 20-án értesítette Borsodot, hogy a vegyes házasságok ügyében hozott határozatairól és azok okairól intézzen részletes jelentést Budára, addig pedig, amíg az ügyben központi intézkedés születik, függessze fel határozata végrehajtását.³⁹ Borsod azonban (más ellenzéki vármegyékhez hasonlóan) ellenállt az érsek kezdeményezéséből kiinduló kormányzati nyomásnak és ragaszkodott eljárása törvényességéhez és a helytartótanács ismétlődő érdeklődéseire később is rendkívül udvarias és részletes, de a februári határozatához ragaszkodó leveleket küldött. Már csak azért is, mert a kormányzervek ugyanakkor nem voltak hajlandók egyidejűleg Illyés fellebbviteli perében is a halasztás mellett dönteni, épp ellenkezőleg. Május 1-én például a vármegyét képviselő Bakó János ügyész hivatalosan bejelentette, hogy 24-re megidéztek a királyi tábla elé.⁴⁰

A következő negyedévi közgyűlésre május 10-18. között került sor, és a februárihoz hasonlóan ezt is jelentős részben egyházpolitikai kérdések

foglalkoztatták. Az első napon ismertették a Palóczy vezette „vegyes küldöttség” tudósítását és Illyésnek a vármegye hatóságával szembeni további ellenkezését tartalmazó nyilatkozatát. A jelentést összefoglaló jegyzőkönyvi bejegyzés⁴¹ szerint az edelényi plébános 1841. január 18-án az addigi békés, fél évszázados gyakorlatot egyoldalúan felrúgta, az egyházi szertartásokat jogsértő módon elmellőzte, sőt azokat — mivel az „énekész”, vagyis a kántor által végeztette az eljárást — le is alacsonyította. Mindennek következtében Illyés által „oly tettek vitettek véghez, melyek a különböző vallású hazafiak között a viszálykodást elenyésztetni s a viszonos szeretet és egyetértés jóltevő kapcsolatait erősíteni szándékozott 1791. évi 26. tc. rendeletével ellenkeznek”. A küldöttség nem tévesztette szem elől, hogy „az idézett törvény üdvös hatását jótékonyan érzett honunk fiai közt az illetén tettek által a már elenyészni kezdett ingerültség és visszavonás különben is buján növekedni szokott magvai nemcsak elhíntettek, hanem már ki is csiráztattak”, ezért úgy vélték, különösen erélyes intézkedésre van szükség az egyházzal szemben a lakosság nyugalalmának biztosítása érdekében, mely a vármegyének nemcsak joga, hanem kötelessége is. („[Az egyháziak] a házassági boldog életet alapjában megrázkódító békétlenség, nyugtalanság és idegenkedés eszméje felelevenítésével káros behatást és következtetést maga után húzó s törvény elleni tettek [...] a közfigyelmet és botránkozó nehezítelést méltán felébresztik” — írták.) Illyés Ferenc edelényi plébánost nem véltlen, hanem szándékos törvénysértőnek minősítették, ügyét az ilyen esetekben használatos 1723/12. tc.⁴² alapján a vármegye rendes törvényszéke elé utalták. (Az már más kérdés, hogy a rendes törvényszék épp azokból a tagokból állt, akiket „vegyes küldöttségként” az edelényi ügy kivizsgálására küldtek, vagyis Illyés nem várhatott ott sem más elbírálást.) Az 1791/26. tc. világos rendelkezése folytán még azt sem tartották elfogadhatónak, hogy Illyés áldásmegtagadására még azt megelőzően került sor, hogy a borsodi közgyűlés februári határozataiban ezt kifejezetten megtiltotta. Az már megint csak a sajtóból derül ki, hogy azért kisebb vita ezt a határozatot is kísérte, mégpedig azért, mert a múltkor az 1647/14. tc. alapján rendelték el a plébánosok megbüntetését, amely egész pontosan a vallási szertartások — előzetes — akadályozásának tilalmát szankcionálja. Az edelényi esetben pedig ezt lényegében — mivel a házasságkötés már megtörtént — visszamenőleges hatállyal kívánnák érvényesíteni. Azonban a „bölcstöbbség s közte az 1647/14. tc. múltkori legnagyobb hőse” (nyilván Palóczy) az 1791-es rendelkezés sérelmét és az edelényi ügy precedens-jellegét hangsúlyozták a határozat alátámasztásában.⁴³

A vármegye ugyanakkor jelezte, hogy teljes mértékig elkötelezett a polgárosodás egyházpolitikai programja mellett és felveszi a kesztyűt az

egyházzal szemben. Határozottan fenntartották álláspontjukat, miszerint „az áldás megtagadásávali házassági egyben köttetésen jelen leendő egyházi férfiaknak megfenyítését esetről esetre előbbeni e tárgyban hozott határozatuk szerint elrendelendik”,⁴⁴ de egy jelentős lépéssel tovább is mentek. A katolikus papság magatartását látva, a vármegye területén Borsod is — más vármegyék, elsősorban Zólyom példája nyomán — engedélyezte, hogy az eltérő felekezeti jegyespárok a „völegény vallásán lévő egyházi személytől” (vagyis protestáns lekipásztortól) is kérhetik házasságuk megáldását. Ez az intézkedés ugyan elvben szintén ellentétes volt az 1791/26. tc.-kel (amely, mint említettük, csak katolikus pap előtt engedte meg a vegyes házasság törvényes megkötését), azonban a vármegye hivatkozhatott arra, hogy ezt az állapotot a katolikus papság magatartása idézte elő.

Másnap, a közgyűlésben újabb egyházpolitikai téma merült fel. (Mint fent említettük, a vegyes házassági botrány kirobbanása után a vármegyék igen „találékonyan” bizonyultak az egyház kiváltságainak felszámolása terén.) Zala vármegye indítványozta, hogy a nemrég esztergomi érsekké kinevezett, de még a veszprémi püspökség jövedelmeit is viselő Kopácsy Józsefet tiltsák el a két egyházmegye javainak együttes felhasználásától. Palóczy ismét nagy beszédet tartott, melyben hamar elrugaskodva a konkrét indítványtól, a katolikus egyház birtokainak szekularizációját, pontosabban a nagybirtokok feleslegének a népnevelés céljaira fordítását javasolta.⁴⁵ Ez az indítvány képezte az alapját annak az augusztus 9-i határozatnak, mely „borsodi indítvány” néven vonult a reformkor politikatörténetébe, és vált az 1843-44. évi országgyűlés egyik leghevesebb vitatémájává.⁴⁶

Visszatérve a vegyes házasságok áldásmegtagadásának ügyére, a megyei közgyűlés nem kívánt kitérni az egri érsek kérésére küldött helytartótanácsi felszólítás elől sem, mely az úgyről való részletes jelentés beadására kötelezett. Ugyanakkor — nyilván időnyeresi céllal — a májusi közgyűlésen ezt nem kívánták véglegesen elkészíteni, s a minden korábbi intézkedést, jogszabály-értelmezést is magába foglaló dokumentum elkészítését a vármegye egy külön választmány feladatául szabta, és június 6-t jelölte meg a jelentés-tervezet benyújtásának határidejéül.⁴⁷ Egy előzetes feliratot azért már ekkor is intéztek a helytartótanácsához, amelyben törvénytiszteletüket hangsúlyozták, azt, hogy kötelességüknek ismerik a felső kormánysszervek „mindazon kegyelmes végzetei pontos és haladék nélküli betöltését, melyek törvényeinkben gyökereznek”. Rendkívül finom diplomáciai nyelven fogalmazták meg, hogy a „fennálló törvényeinken gyökerezett s éppen azoknak sikeresítése végett hozatott” határozataikhoz ragaszkodnak, és „távolról sem akarjuk gyanúsítani, annyival inkább elhinni azt, hogy a fennálló törvények, épp azoknak végrehajtása — úgyszinte haj-

tatása — felfüggesztése a végrehajtó hatalom szándéka lenne”. Holott nyilván tudták, hogy a végrehajtó hatalomnak pontosan ez a szándéka a vármegye által hozott, az egyház tekintélyét érzékenyen érintő vegyes házassági rendeleteivel. Bizalmukat fejezték ki az uralkodó által a jövőben adandó intézkedés számukra kedvező volta iránt, valamint az egri érsekkel való szembeszegülés jegyében leszögezték, hogy a vármegye korábban is a polgárok békéjének és nyugalmanak biztosítása, az egyház törvénytelen és az egyszerű nép vallásos életét, erkölcsiségét sértő tevékenységének felszámolására törekedett. A vármegye kifejezte elhatározását korábbi határozatai (különösen az 1840. novemberi felirata) következetes végrehajtása iránt, addig, amíg a főpapat nem kényszerítik „a káros visszavonás, idegenkedés és egyenlenség buján nevedő magvait” elvető, a „csendes nyugalomból felrázkódtatott, s a jövőendő kelés bizonytalansága miatt lecsillapodhatni nem tudható indulatokat” felizgató, a „közizagztatás minden ágai pontos elővitelét s a közjó előmozdítását” gátló pástorlevelek hatálytalanítására.

Az immáron rendes törvényszéki eljárásra utasított (vagyis valamennyi más törvénytörő polgárral egyenlően kezelt) edelényi plébános ügyében legközelebb június 2-án történt intézkedés. Palóczy László ekkor már nem a kivizsgálásról való értesítést, hanem szabályos idézést küldött Illyésnek, és minden korábinál keményebben fogalmazta meg a házassági áldás megtagadásával kapcsolatos vádat.⁴⁸ A küldöttség jelentése, valamint Illyés nyilvánosság előtt tett nyilatkozata alapján a vádhatóság szerepét betöltő megyei törvényszék bizonyítottan (illetve legalábbis alapos gyanúnak) tekintette, hogy a plébános a január 18-i incidens előtt és után törvénytörést követett el. Palóczy levelét érdemes hosszabban idézni: „[Illyés Ferenc] több oly vétkeket és a vegyes házasságoknak erkölcsi akadályul szolgáló merényeket követett el, melyek az eddigi több, mint ötven évi folytonos gyakorlat ellenére, az egyházi szokott és a lelkészi hivatással szorosan egybefüggő szertartások elmellőzésével, sőt azoknak nyilvános lealacsonyításával és a vegyes házasságoknak — reverzális nem adása esetében — a valóságos szentségek sorábúli kizárásával vitetvén véghez, nemcsak a tiszta vallásosságot csökkenték s elveinek ugyanazonosságát kétségbe helyezék, hanem még (amellett, hogy az egy haza testvér polgárai közé a káros egyenlenség és gyűlölség magvait is bőven elhinté, a családi csendes köröket pedig alapjában megrázkódtató lelkiismereti habozásra és meghasonlásra felzaklata) magának, az éppen a belviszályok megszüntetésére és a múlt idők vérző sebei orvoslására alkotott 1790. évi 26. törvénycikk abbeli üdvös és világos rendeletének is, »hogy a vegyes házasságoknak bármi szín alatt akadályokat tenni nem szabad« — vakmerő és úgy lelkészi állását, mint öfelségének e részben

közbejött királyi parancsát feledve lett áthágását, letapodását s ami több, magának a fentebb idézett törvénycikk tartalmának is Isten és természet törvénye elleni bűnnel bélyegzési célzatát nyilván és egyenesen igazolják.” Ennek alapján a plébánost kötelezték, hogy nemcsak a törvényes rend, hanem az alkotmány [!] elleni tette miatt június 18-án feltétlenül jelenjen meg a bíróság előtt „tisztelendőséged érdemlett példás fenyítékének lépcsője” megállapítása céljából. (A hivatalos értesítés kemény hangvétele bizonyára annak is szólt, hogy Illyés maga sem törekedett ügyének méltányos, kompromisszumos lezárására, hanem a szembeszegülést választotta, amelyben az érsek biztatása is szerepet játszhatott. Egyik utóda az edelényi plébánián, Kassay Imre fel is jegyezte róla „túl buzgóságát és nehézkés akaratoskodását”.⁴⁹)

A jelzett napon megkezdett törvényszéki tanácskozás a korábban már több alkalommal kifejtett álláspontok újrafogalmazásával telt. Illyés ügyében ugyanakkor csak szűkszavú jegyzőkönyvi bejegyzés maradt ránk, melyből kiderül, hogy a „törvénysértés és a vegyes házasságok vétkes akadályozása” indult peres eljárást ekkor még csak vármegyei szinten zárták le.⁵⁰ A már vádlottként szereplő Illyés ügyvédje, Nagy József segítségével védte álláspontját, egyre kevesebb sikerrel, ugyanakkor — a feudális jogszolgáltatás jellegéből következően — abban a reményben, hogy egy esetleges fellebbezés után el tudják nyújtani a végső ítélethirdetést, ameddig csak lehet. Illyés ekkor más papokhoz hasonlóan figyelmeztetésben („intésben”) részesült az 1647/14., illetve az 1791/26. tc.-ek megsértése miatt és felszólították az ilyen jellegű tevékenységének abbahagyására. Az áldás-megtagadások miatti országos botrányok ugyanakkor Borsodban is tovább fodrozódtak. Bejelentés érkezett például az egyháziak borsodi vezérégyéniségének tekintett Thassy Miklós c. kanonok ellen is.⁵¹ (Ő jelentette be korábban a vármegye határozata ellen emelt egyházi óvást, nyilatkozta ki, hogy a passiva assistentiát gyakorló papok nem szednek stólapényt a „szertartásokért”, illetve egy másik vegyes házassági ügyben is — amikor Ladányi Antal sajtógalgóci plébános „szép sima szavak használatával reverzálist vett” egy dubicsányi református férfitől, aki ezt megbánta és utólag megsemmisíttetni akarta⁵² — ő számított az egyháziak vezérszónokának.) Thassy ellen az a bejelentés érkezett, hogy egy diósgyőri evangélikus férfit mindenáron reverzális adására akart kényszeríteni, ellenkező esetben csak passiva assistentiával fogja összeadni katolikus menyasszonyával. A plébános — megsejtve, hogy Illyéshez hasonlóan belőle is vádlott lehet — gyorsan, még az e tárgyban hozzá intézett hatósági figyelmeztetés kézhez vétele előtt intézkedett a házasság foganatosításáról és rágalomnak minősítette a reverzálisra vonatkozó bejelentést. Palóczy és a megyei törvényszék azonban nem érte be ennyivel: június 21-én az ügy rész-

letes kivizsgálására utasított, a perbe fogásától azonban egyelőre eltekintett.⁵³ Ettől kezdve ugyanakkor Illyés és Thassy áldás-megtagadási ügyeit együttesen kezelték.

Az országszerte megindult újabb plébános-perek már nemcsak a papság (különösen a püspöki kar), hanem a kormányiszervek és a bécsi udvar számára is egyre kényelmetlenebbé váltak, gyors és határozott lezárásukat egyre többen sürgették. Pyrker érsek még Bécsben is megfordult, hogy ki- eszközölje Borsod vármegye megrendszabályozását.⁵⁴ Ennek illetve továbbbi sürgető leveleinek lett a következménye, hogy a helytartótanács 1841. július 9-i határozatában újra felszólította Borsodot, hogy függessze fel a vegyes házasságok ügyében hozott intézkedéseit, és hagyjon fel a papság ellen irányuló tevékenységével.⁵⁵ Egyidejűleg a kancellária is intézkedett: felszólította a vármegyét, hogy azonnal szakítsák félbe a törvénytelenkedéseken folyó plébános-pereket, és utóbbiak iratait haladéktalanul küldjék Bécsbe. (Ennek nyilvánvaló célja, mint utóbb ki is derült, az ügyek „elfektetése” volt.) Borsod július közepén vette kézhez az erről szóló értesítést,⁵⁶ és felmerült a kérdés, hogy ennek hogyan és mennyiben legyenek eleget. Több vármegye ugyanis teljesítette a felszólítást, mások úgy próbáltak középutat találni, hogy a periratok másolatait postázták (ez elvben lehetőséget adott a perek folytatására), míg az ellenzék vezérmegeyi a nemesi önkormányzat autonómiájának sérelmét látták az intézkedésben, és annak nem teljesítése mellett döntöttek.

Így cselekedett többek között Borsod is, melynek augusztusi „évnegyedes” közgyűlése nemcsak az említett szekularizációs indítvány miatt lett rendkívül forró hangulatú. Az augusztus 12-i közgyűlés foglalkozott általában a vegyes házasságok elvi kérdéseivel, illetve konkrétan Illyés és Thassy ügyével. Utóbbiakkal már csak azért is, mert a helytartótanács erre július 20-i rendeletében külön felszólította a vármegyét, sőt augusztus 5-én kifejezetten Illyés Ferenc vonatkozásában megismételte azt.⁵⁷ A közgyűlés többsége ugyanakkor nem kívánta részletesen kommentálni Illyés tárgyalását, csak hangoztatta eljárásának jogszerűségét, Thassyyal kapcsolatban pedig leszögezte, hogy ellene még csak vizsgálatot kezdeményeztek, „tisztí perbe fogására” nem került sor.⁵⁸ Megint csak a diplomácia nyelvezetében való jártasságra utal, hogy a vármegye József főherceg nádornak címzett jelentésében kérte: „minthogy a nevetlen feladások törvényeink által tilalmaztatnak”, a helytartótanács közölje, hogy kitől származik a Thassy perbefogásával kapcsolatos, a valóságnak nem megfelelő információ. (Holott nyilván mindenki tudta, hogy az egri érsekről van szó.) Hivatkoztak továbbá arra, hogy a vegyes házasságok ügyében a közgyűlés kimerítő jelentést készített az uralkodó számára (erről ld. alább), sőt már május 17-i beszámolójukban is hangsúlyozták, hogy az egyház tevékenysége elleni

korábbi valamennyi lépésük törvényes alappal bír, „és épp azoknak [ti. a törvényeknek] teljesítése tekintetében hozottot végzeteink alaptörvényeink szerint — bár ideiglen is — fel nem függesztethetnek”. Kifejezték álláspontjukhoz való további következetes ragaszkodásukat („az azokra e helyen is való hivatkozást elegendő feleletnek tartva”), és kérték ennek pártolását. A vármegye kinyilvánította, hogy ez vonatkozik Illyés Ferenc ügyére is, vagyis a per felfüggesztésére vonatkozó előírást nem teljesítik.⁵⁹

Ugyancsak augusztus 12-én, még Illyésék ügyének mérlegelése előtt a vármegye rendkívül terjedelmes, az uralkodóhoz intézendő felirat szövegét fogadta el, melyben részletezte a vegyes házasságok ügyében képviselt álláspontját. A liberális egyházpolitikai elvek összegzésének is felfogható dokumentum⁶⁰ éles hangon száll szembe az egri érsek által a kormány-szervekhez benyújtott folyamodványának kitételeivel. (Stíflusa és alkalmazott szöfordulatai, jelzői alapján retorikai remekműnek is tekinthetjük, feltelezésünk szerint Palóczy fogalmazta.) Pyrker panaszát általában egy önkormányzati testület, vagyis a vármegye kollektív és hatósági súlyú döntésével szembeni „magányos panasznak”, így az egri érseket egyszerű állampolgárnak tekintették, és „őszinte egyenességgel” megvallották, hogy a vármegyével szemben méltatlan, a politikai intézményrendszerrel össze nem egyeztethető, hogy „magánemberek” panaszainak ekkora jelentőséget tulajdonítsanak. Rámutattak továbbá arra, hogy „a reménytelenül támadt bajnak közveszélyeli fenyegetődzése miatt” született 1840. novemberi feliratuk ellen sokáig semmilyen kifogás sem merült fel, sőt a püspöki kar intézkedéseit „utóbb az országbeli megyék igen nagy többsége rosszalotta”, ami arról nyugtatta meg Borsodot is, hogy „a nemzetnek sokkal nagyobb része vélünk egy véleményben s egy szándékban lévén, az egész nemzettel közös ügynek védésére emelénk fel szavunkat”. A felirat szerzői pontosan tisztában voltak azzal, hogy jóval többről van szó, mint néhány protestáns és katolikus magánügye. A vegyes házasságok ügyében valójában két egyházpolitikai felfogás ütközött össze, egyfelől az államnak vallási küldetést is szánó, az egyházat a társadalom fölé emelő konzervatív, illetve az egyházat a társadalom egy, az államnak alárendelt intézményeként való liberális értelmezése: „kérdésbe nem vehető általános igazság az, hogy nem az ország van a vallásban, hanem a vallás van az országban, úgy kétségtelenül áll az is, hogy nem megyénk van az egri egyházi megyében, hanem az egri egyházi megyének egy része van Borsodban békebelezve”. Ismét érelyesen visszautasították továbbá azt a felfogást, hogy a vármegye határozata sértené a katolikus vallás szabadságát: „törvényeink, de a mindennapi tapasztalás szerint is a vallás külső alakját illető tárgyak elintézése eránt a világi törvényhozás valamint eddig tett, úgy ezután is a tisztán szellemiekbeni avatkozása nélkül teendő intézeteket, sőt ha a szellemieket

is a polgári státus felállításával vagy ennek boldogságával ellenkezésben lenni látja, azok eránti intézkedés senki által kétségbe nem hozott jussai közé tartozik”. A világos törvények, valamint a házasságban a felekezeti egyenjogúság biztosításának követelménye készítette arra a vármegyét, hogy a „már-már békétlenkedni kezdő nép” megnyugtatót az egyházi érdekérvényesítés visszaszorítása útján kezdeményezze. A katolikus papságot továbbá egyértelműen azzal vádolta, hogy saját felekezeti önérdelkeiért, a klérus hatalmi-politikai szempontjaiért kész felborítani a társadalmi békességet és vallási eredetű politikai vizályt szítani.

1841 augusztusától Illyés Ferenc, Thassy Miklós és más érintett plébánosok konkrét ügyei, az ellenük indított perek és nyomozások fokozatosan veszítettek jelentőségükből. A vegyes házassági vita mintegy „magasabb szintre” került, immár nem egy pap ügye, hanem az egri érsek (illetve rajta keresztül a püspöki kar) és az ellenzéki vármegyék küzdelmévé alakult át. Az amúgy is rendkívül konzervatív, maradi szemléletű Pyrker János László szeptember 10-én újabb levelet írt Borsod vármegye ellen Bécsbe.⁶¹ De a vármegye sem hagyta annyiban, és — kinyilvánítva azt a liberális alapelvet, hogy az egyház is a társadalom egy, másokkal egyenjogú intézménye és nem uralkodhat azon — már nem egy plébánost, hanem közvetlenül az érseket figyelmeztette a törvények betartására, és a más vallású polgárokkal való békés együttélés megzavarásának abbahagyására. Szathmáry Király József alispán október 22-én Pyrkernek írt levelében⁶² végigtekintette az elmúlt másfél évben történeteket, és kijelentette, hogy az elmérgesedő vitáért végső soron nem a passiva assistentiát alkalmazó plébánosokat, hanem a püspöki kart terheli a kizárólagos felelősség. „Excellenciád egyházmegyéjében elbocsátott körlevele által a vegyes házasságok ezutáni kötése módját az eddigi több, mint ötven éves gyakorlat ellenére akadályozza, s papjai által akadályoztatja” — hangsúlyozta, hozzátéve, hogy a vármegye csak ezt követően volt kénytelen a lakosság nyugalmit fenntartani hivatott határozatokat megalkotni. Az augusztus 12-i közgyűlés felhatalmazása és a korábbi törvények (az 1647/14. tc. mellett az 1507/8. tc.⁶³) alapján az alábbi határozatot hozta: „ezenel törvényesen intem excellenciádat, hogy a békés polgárok nyugalma felháborításával a vegyes házasságok megtörténhetését akadályozó egyházi körleveleit visszahúván, az akadályok további tételétől szűnjék meg, s papjait is illetőleg szüntesse meg.” Szathmáry fontosnak tartotta az „intés” megismétlését és 15 napot adott az érseknek arra, hogy „egyenest választ” adjon a hatósági figyelmeztetésre.

Pyrker, alighogy kézhez vette a levelet, november 6-án értesítette erről a kancelláriát és — a katolikus egyház „szabadságára” hivatkozva – tiltakozott az ellen, hogy őt egy vármegye ilyen hivatalos figyelmeztetésben

részesítse.⁶⁴ 10-én pedig (még épp a borsodi alispán által adott határidőn belül) a vármegyéhez intézett terjedelmes emlékiratban fejtette ki álláspontját.⁶⁵ Bevezetésként leszögezte, hogy „én pásztori leveleimben semmit nem rendeltem, mi pásztori körömet haladná, mint törvényes egyházi hatóság azokról pedig, melyeket püspöki hivatalom körében cselekszem, csak Istennek, egyházamnak, s lelkiösmeretemnek tartozok számolni”. Arra hivatkozott, hogy a katolikus egyház mindenkor bizonyos feltételekhez kötötte az általa soha nem helyeselt vegyes házasságok megáldását, valamint — tipikus katolikus egyházi érveléssel — arra is, hogy mint az egyházi rend tagja, alá van rendelve a római pápának, és lényegében nem tesz mást, mint Isten földi helytartójának rendelkezését hajtja végre. Hosszan fejtegette továbbá, hogy az 1791/26. tc. nem terjeszthető ki hitelvi kérdésekre, márpedig a vegyes házasságok megáldása az egyház számára kizárólagosan az. („Ha annak értelmét a lelki dolgokra is ki lehetne terjeszteni, az a katolika egyház életerejét támadná meg.”) Elismerete ugyan, hogy rendelkezése az ötven évig szokásban volt gyakorlatot megváltoztatta, úgy vélte azonban, hogy ehhez a püspöki karnak mindenkor joga van, melynek tagjaival és intézkedéseivel teljes szolidaritást vállalt. Az érsek meg volt továbbá arról győződve, hogy a vármegye által megfogalmazott panaszok nem valós társadalmi igényt, hanem egy hatalomra törő, antiklerikális kisebbség politikai érdekeit tükrözik. („Nagy kiterjedésű megyémből mind e mai napig nemcsak nyugtalanító tudósítás nem érkezett hozzám, sőt inkább mindenfelől azon örvendetes biztosítást vevém, miszerint híveim főpásztori rendeleteimet derült kebellet fogadták, s a kat. anyaszentegyház abban kifejtett elveinek s tanításának szívvel és lélekkel hódoltak.”) A valóságnak minden bizonnyal nem igazán megfelelő, ráadásul a borsodi nemességét sértő megfogalmazást még tovább is vitte, amikor azzal vádolta a vármegye tisztikarát, hogy határozatai „legalább egyes esetekben meggyengíti a tiszteletnek és bizodalomnak azon fontos kapcsolatait, melyekkel a népnek lelki vezéreihez köttetnie kell, s melyeknek teljes épségben tartása a polgári társaságnak legmélyebb érdekében áll, s a hatóságok éber figyelmét méltán érdemelheti”. Vagyis a vármegyének épp azt a feladatot szánta, hogy mindenkor az egyház érdekeinek megfelelően, annak útmutatása szerint éljen hatalmával. Mostani határozatairól — kissé gúnyosan — úgy vélekedett, hogy „ezek múló szózatok, miket az üdő s igazság ereje elnémít, s egy hatóság sem érezheti magát általok jogosítva oly cselekményekre, melyek törvénytábla körét haladják”. A vármegye intését, mint az egyház életébe való durva beavatkozást ünnepélyesen és határozottan visszautasította, a hatóság házassági ügyben való határozat-alkotási jogát el nem ismerte.

Ebben a légkörben került sor a vármegye november 15-én kezdődött közgyűlésére, amikor Borsod nemesei ismét határozottan síkra szálltak a liberális egyházpolitika következetes folytatása mellett. Az első napon a vallási átmenet tárgyában intéztek feliratot a helytartótanácshoz és annak elnökéhez, József nádorhoz.⁶⁶ Ebben kifejtették, hogy az 1791/26. tc. értelmezésükben teljes szabadságot biztosít az áttérésre, és azt — számos gyakorlati esettel ellentétben — a katolikus egyház nem akadályozhatja, hanem csak tudomásul veheti, és az ilyen eseteket csak utólag kell az uralkodónak bejelenteni, nem pedig előzetes engedély kérése végett. Bejelentették, hogy a vármegye területén ennek értelmében rendelkeztek. Ebben a határozatban is a liberálisok egyházpolitikai felfogásának elemei és szövegei visszhangoztak: „De miután az érdekelt vallást [ti. a protestáns egyházakat] hazai szabad fokozatra emelé a törvény, a viszontiság osztó igazságával sem egyeztetetik össze a rendek a gátló rendszabályokat.” Kifejezték meggyőződésüket a határozat „törvény szellemébeni hozatala felől”, és kérték a felső kormányzerveket, hogy ennek megfelelően azt támogatásukról biztosítsák.

Másnap, 16-án újabb feliratot intéztek, ezúttal V. Ferdinándhoz,⁶⁷ melyben Gömör vármegye feliratához csatlakozva ismét hosszan és szenvedélyes kifejezésekkel ostromozták az egyháznak a vegyes házasságok ügyében tanúsított magatartását, illetve azt, hogy az utóbbi hetekben a vegyes házasságban élő katolikusoknak nemcsak a szabályos esketést, hanem az egyéb szentségek kiszolgáltatását (például a tisztességes temetést is!) megtagadták a papok. („Az orvoslás reményére vidulni kezdő kebleinket a fájdalom újabb érzeteivel annyival inkább eltölté, minthogy érzékeny megindulással kénytelenek vagyunk látni és tapasztalni, miképpen a fent érdekelt egyházi körleveleknek hazánk polgárai békéjét és csendet felháborító rendelete már meg sem elégedve a házassági kötésekre lépendő személyek nyugalma háborgatásával, a házassági boldogító egyesülésnek legedesebb zálogaival megáldott házaspárokra kikeresített alakban lett teljesítése által kiterjesztetik. S a szeretetlenség ezen tettei által a szelíd keresztyénségnek, annak felséges alkotója által a viszont szeretetben letett alapja éppen azok által céloztatik felforgatni, kiknek a tiszta felebaráti szeretet hirdetése, sőt annak példakénti teljesítése első kötelességük.”) A vármegye már sokadszor kérte az uralkodótól, hogy szigorúan utasítsa a püspöki kart „törvény és törvény iránti tisztelet megsértésével kiadott körleveleinek”, mint minden sérelem forrásainak visszavonására, továbbá ezúttal már arra is, hogy „a törvénynek minden efféle új, helytelen, egyoldalú sőt ennek kijátszására célzó magyarázatától óvakodjanak”. 17-én pedig az egri érsekkel kialakult viszály ügyében fogadtak el újabb határozatot,⁶⁸ mégpedig Pyrkernek (az Illyés Ferenc elleni korábbi eljáráshoz ha-

sonló) törvény elé idézése és szándékos törvénysértése miatti megbüntetése tárgyában. Ugyanakkor a vármegye kénytelen volt erre irányuló szándékát elhalasztani, mivel az intés kézbesítésekor korábban az a formai hiba történt, hogy a hitelesítést végző borsodi szolgabíró Egerben (vagyis Borsod területén kívül) adta ki az okiratot. A törvényes eljárásra kényszerítő borsodiak nem akarták intézkedésük hitelét kockáztatni, ezért az intó levél újbóli kiadása, továbbá ezzel párhuzamosan a február 17-én felállított törvényszék újbóli egybehívása mellett döntöttek. Az érsek — korabeli kifejezéssel — „actiozására” végül nem került sor Miskolcon.

Ennek oka elsősorban a vegyes házasságokkal összefüggő politikai kérdések sokrétűbbé válása volt 1842 folyamán, valamint az a tényező, hogy a liberálisok stratégiája is fokozatosan átalakult: nem annyira a vármegyék szintjén, a püspöki kar intézkedéseit pusztán végrehajtó plébánosok megbüntetésére koncentráltak, hanem a soron következő országgyűlésen egy liberális szemléletű egyházpolitikai törvény elfogadásának előkészítésére, vagyis a problémákör legmagasabb szinten való rendezésére. Ilylys Ferenc perbefogásának, sőt az egeri érsek borsodi megintésének ügye emiatt egyre inkább veszített fontosságából, míg 1842 végére lényegében már senkinek nem állt érdekében ezek felelevenítése.⁶⁹ Ugyanakkor nem merült feledésbe, hogy Borsod rendei — azáltal, hogy törvénysértőként perbe fogtak egy katolikus papot, aki más vallásúak érdekeit sértő magatartást tanúsított — az ország egész közvéleménye előtt adták a polgári jogegyenlőség gyakorlati megvalósulásának példáját. Ilyés Ferencről még megjegyezzük, hogy 1852. január 22-én Edelény bírójára, bizonyos Tóth Miklós biznyságlevelét adott a plébánosnak arról, hogy az 1848-49-es szabadságharcban nem állt a forradalmi kormányzat oldalára, a bécsi udvarnak mindenkor engedelmes alattvalójaként tevékenykedett.⁷⁰ Korábbi tevékenységére visszatekintve az irat leszögezte, hogy Ilyés papi kötelességét mindenkor híven és buzgón teljesítette, sőt: „sem szóval, sem tettel senkinek botránýára nem volt”.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy ez a kijelentés a fentebb ismertetett 1841-es áldásmegtagadási ügy alapján aligha felelt meg pontosan a valóságnak.

Jegyzetek

1. Edelény egyháztörténetének feldolgozására (mely egyedülként érintette Ilyés 1841-es ügyét): JOÓ VENCEL: A római katolikus egyház és iskola. In: Sági Vilmos (szerk.): Edelény múltjából. Edelény, 1973. 301-340. p. (továbbiakban: JOÓ, 1973.) 309. p.; röviden ld. még: SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985. 147-148. p.; vö. még: LAKI LUKÁCS LÁSZLÓ: Paptermő Bódva-völgy. (Lelkész írók, költők a Bódva mentén régen és ma.) In: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor (szerk.): Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából. Putnok, 1999. (Múzeumi könyvtár, 5.) 587-601. p.; ERDŐS VIKTOR: Az edelényi katolikus egyházközség története századunkban. H.n. 1992. (Kézirat: A miskolci Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattára, 93.1.4. sz.) stb. Megjegyzés: az Edvi előnevet is használó edelényi plébános nevét egykorúan is írták Illésnek és Ilyésnek egyaránt, jelen közleményben a kortársak többsége (így az érintett) által használt utóbbi alakot alkalmaztuk.
2. VÁCZY JÁNOS (szerk.): Deák Ferenc emlékezete. Levelek, 1822-1875. Bp., 1890. 78. p.
3. A vegyes házasságok ügyével összefüggő, alább ismertetendő egyházpolitikai vita irodalmából: HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történetéből. II. köt. Bp., 1886. 105-109., 169-287. p.; MARCZALI HENRIK: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: Budapesti Szemle, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1-26. p.; VÁRADY L. ÁRPÁD: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924.; HERMANN EGYED: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp. 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.); CSÁKY, MORITZ: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.) 21-28. p.; CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; BÁRÁNY GYÖRGY: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: Századok, 1990. 2. sz. 183-218. p.; KATUS LÁSZLÓ: Egyházi-politikai kapcsolatok a török kiűzése után (1700-1848). In: Zombori István (szerk.): Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Bp., 1996. 171-210. p., 201-205. p.; sajtó vonatkozó tanulmányainkból: Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1840-1841. In: Dobrossy István (szerk.): Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Miskolc, 2000. 207-242. p. (továbbiakban: FAZEKAS, 2000.); A Tiszáninneni Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitákban, 1839-1844. In: Sárospataki Füzetek, 2001. 1. sz. 73-102. p. stb.

4. Az augusztus 27-i közgyűlésről és Kossuth ügyéről ld. pl.: KILIÁN ISTVÁN (sajtó alá rend.): Szűcs Miklós naplója, 1839-1849. Miskolc, 1981. (Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Dokumentáció Borsodiensis III.) (továbbiakban: Szűcs-napló, 1981.) 85-87. p.; PAJKOSSY GÁBOR (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai. 1837. május – 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, kiútkeresés. Bp., 1989. (Kossuth Lajos Összes Munkái, VII.) 650-653. p.
5. Borsod idézett közgyűléseiről: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár (továbbiakban: B.-A.-Z.m.Lt.) IV.A. 501/a. (= Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek.) 137. köt. (1840) 2920. sz.; B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. (=Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési iratok.) 3638/1840. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 216-223. p. Pest és Borsod együttműködésére jellemző, hogy előbbi augusztusi feliratának pártolását „a hazabeli különböző válású, de a közjólét eszközzésébe egyhitű polgárok lelki nyugalmanak megszerzése” érdekében kérte. Borsod pedig novemberben „az egri pátriárka érsek által megyénkben is kihirdetett egyházi rendeletből eredő súlyos sérelem orvoslása tekintetében felséges urunkhoz intézendő felírásunk meghitelesítésére” hivatkozva fejezte ki szolidaritását és a jövőbeli lépések egyeztetésének igényét Pesttel. Ld. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 3648/1840. sz., 223/1841. sz. Borsod vármegye 1841. évi közgyűléseiről (az egyházpolitikai viták említése nélkül) ld.: RUSZOLY JÓZSEF: Szemere megyéje, Borsod Szemeréje. In: Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. 1. köt. Miskolc, 1991. (Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv, 7/1.) 70-135. p., 83-89. p.; a megye követeinek az országgyűléseken tanúsított fellépéséről és egyházpolitikai felfogásáról: SERESNÉ SZEGŐFI ANNA (sajtó alá rend.): Borsod vármegye képvisellete a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések. Miskolc, 1987. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek, 21.) passim.
6. Erről a témáról részletesen ld. a 3. sz. jegyzetben idézettek.
7. A község egyháztörténetéről ld. az 1. sz. jegyzetben SOÓS IMRE és JOÓ VENCSEL hivatkozott tanulmányait.
8. Pyrker levele 1839-ből a helytartótanácshoz: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. (továbbiakban: EFL. AN.) 2629. rakt. sz. (= Ministeria, 1809-1846.) 28/1839. sz.
9. B.-A.-Z.m.Lt. IV. 501/e. 1312/1840. sz.
10. EFL. AN. 898. rakt. sz. (= Az edelényi plébánia iratai, 1805-1885.) 379/1840. sz.
11. B.-A.-Z.m.Lt. IV. 501/e. 3158/1843., 4125/1846., 4466/1846. sz.
12. A tagosítás ügyéről és az egyház birtokairól részletesen: JOÓ, 1973. 311-312. p.
13. EFL. AN. 898. rakt. sz. 1573/1848. sz. (Illyés Ferenc: „Észrevételek az edelényi véduraság, plébános és tanító közt fennforgó s a kerületi esperesi hivatal által velem közölt pontokra nézve.”)
14. EFL. AN. 454. rakt. sz. (= Personalia. Franciscus Illyés.) Összefoglaló életrajz, szám. nélk. Illetve: Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Agriensis, ad annum Jesu Christi 1848. Agriae, 1848. 114. p.

15. Az edelényi plébánia és filiáinak felekezeti megoszlása az 1840-es évek közepén (%):

	N	róm.kat.	gör.kat.	ref.	ev.	izr.
Edelény	1664	82,03	2,82	14,36	0,42	0,36
Filiák:						
Borsod	312	12,50	6,41	74,36	–	6,73
Kálló	210	45,24	37,10	4,29	8,57	4,76
Múcsony	882	12,81	85,50	0,68	0,23	0,79
Damak	254	7,88	1,18	89,37	–	1,57
Császta	101	27,72	69,30	2,97	–	–
Sáp	63	85,71	7,94	–	1,59	4,76

Forrás: az előző jegyzetben idézett schematismus, 115. p.

Az ekkor Szirák filiájaként működő Finkén 1850-ben 573 főből 51,83 % római katolikus, 6,28 % görög katolikus, 33,16 % református, 8,55 % izraelita volt, mellettük 1 fő evangélikus. Forrás: FARAGÓ TAMÁS: Községeink demográfiai helyzete. In: Sági Vilmos (szerk.): Edelény múltjából. Edelény, 1973. 341-357. p., 356. p.

16. Ezeket ld. pl.: EFL. AN. 1750. rakt. sz. (= Bullae Pyrker Ladislai tangencia, 1827-1847.); 1882. rakt. sz. (= Circulares, 1839-1847.)
17. EFL. AN. 2621. rakt. sz. (= Matrimonia mixta, 1804-1855.) 244/1841. sz.
18. Szücs-napló, 1981. 102-103. p.
19. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 222. sz.
20. Szücs-napló, 1981. 103. p.
21. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 225. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 223-225. p.
22. MÁRKUS DEZSÓ (szerk.): Magyar Törvénytár. (továbbiakban: MT.) 1657-1740. Bp., 1899. 618-619. p. A törvény a Tripartitum 2. r. 69. és 72. címei alapján a „becstelenség tényének” (factum dehonstationis) büntetését tartalmazza.
23. Fentiek alapján megállapítható, hogy Joó Vencel tanulmányában tévesen írja, hogy az összeg 10 forint lett volna, és a váci vakok intézetének adományozták volna, valamint azt is, hogy Illyés maga kérte a büntetés pénz jótékony célra fordítását. A valóságban az általa befizetett bírságról a vármegye rendelkezett ekként, nem a plébános. Vö. Joó, 1973. 309. p.
24. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. ad 226/1841. sz.
25. A birtokon kívül folytatódó perekről intézkedő törvény idézett pontja szerint ide tartoznak a „tisztán hatósági ügyek, vagy amelyeket a megyei ügyész felperessége alatt polgári tárgyakban indítottak”. MT. 1657-1710. 686-687. p.
26. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. ad 226/1841. sz. (fogalmazvány)
27. *Pesti Hírlap*, 1841. 16. sz. (február 24.) 124-125. p. Elképzelhető, hogy a tudósítás szerzője azonos a naplóíró Szücs Sámuel ügyvéddel. Vö. 18. sz. jegyz.

28. *Nemzeti Újság*, 1841. 17. sz. (február 27.) 66. p.
29. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 234. sz.
30. Palóczy kéziratban terjesztett beszédének egy példányát felleltük: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart.Hung. 3106. sz. (= Vallás-politikai röpiratok) 38v-42v. Egy anonim egyházi szerző nyomtatott röpiratban igyekezett Palóczy beszédére méltó választ írni: P*** L** B** megye 2. alispányának a' vegyes házasságok ügyében tartott beszédére válasz. Pesten, 1841. A beszéd és a vitairat részletes elemzését megkíséreltük: Fegyverei a rózsaszín elméncségnek, mennykövei a lélekrázó szónoklatnak... (Esettanulmány irodalmi-stilisztikai eszközök használatára a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában) In: Szerelem és házasság a reformkorban. Tanulmányok. Veszprém, 2002. (megjelenés alatt)
31. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 233. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 225-228. p. A határozatot a sajtó csak röviden ismertette: *Pesti Hírlap*, 1841. 16. sz. (február 24.) 125. p.; 23. sz. (március 20.) 184. p.
32. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 235. sz.
33. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 236. sz.
34. EFL. AN. 2621. rakt. sz. 385/1841. sz.
35. Ennek iratai: EFL. AN. 2621. rakt. sz. 462/1841. sz.
36. EFL. AN. 2621. rakt. sz. 844/1841. sz.
37. EFL. AN. 2621. rakt. sz. 526/1841. sz.
38. EFL. AN. 2621. rakt. sz. ad 526/1841. sz.; 558/1841. sz.
39. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) C 76. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis.) 1841. 1. kf. 105. t.; röviden: B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. ad 2009/1841., utóbbi közölve: FAZEKAS, 2000. 228. p.
40. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 1746/1841. sz.
41. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1744. sz.
42. A különféle hűtlenségi ügyeket enyhébb büntetéssel sújtó tc.-et ld.: MT. 1657-1740. 576-577. p.
43. *Pesti Hírlap*, 1841. 45. sz. (június 5.) 376. p.; *Nemzeti Újság*, 1841. 43. sz. (május 29.) 170. p.; *Világ*, 1841. 43. sz. (május 29.) 169. p.
44. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1745. sz., közölve: FAZEKAS, 2000. 228-229. p.
45. Palóczy május 11-i beszédének kézirati példánya jelenleg nem ismeretes. Korábban megjelent: SZÜCS SÁMUEL (közli): Palóczy László két rendbeli beszéde. II. In: Borsodmegyei Lapok, 1884. 2-5. sz.
46. A „borsodi indítvány” történetének részletezésétől alábbiakban értelemszerűen eltekintünk. A korábbi irodalomból ld.: KOVÁCS FERENCZ: Az 1844-ki évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Bp., 1893.; BÉNYEI MIKLÓS: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken. Debrecen, 1994. 329-339. p.
47. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 2009. sz. Egy része közölve: FAZEKAS, 2000. 230-232. p.

48. EFL. AN. 2621. rakt. sz. Szám nélk.
49. Idézi: Joó, 1973. 309. p.
50. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 139. köt. (1841) 2354. sz.; vö. még: EFL. AN. 2621. rakt. sz. 853/1841. sz.
51. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 139. köt. (1841) 2457. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 232-233. p.
52. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1804. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 229. p.
53. Illyés és Thassy törvényszék elé idézéséről valamint a történekről röviden tudósított: *Pesti Hírlap*, 1841. 57. sz. (július 17.) 478. p.; *Jelenkor*, 1841. 60. sz. (július 28.) 239. p.
54. Ld. erről: VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 216. p.
55. MOL. C 76. 1841. 1. kf. 223. t.
56. MOL. A 39. (= Kancelláriai levéltár. Acta generalia.) 1841. 10.028. sz.
57. MOL. C 76. 1841. 1. kf. 223. t., ill. uo. 229. t.
58. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 2874/1841. sz.
59. Ld. még erről röviden: *Pesti Hírlap*, 1841. 68. sz. (augusztus 25.) 570. p.; *Világ*, 1841. 67. sz. (augusztus 21.) 268. p.
60. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 2872/1841. sz. Egy része közölve: FAZEKAS, 2000. 233-236. p.
61. EFL. AN. 2621. rakt. sz. 1231/1841. sz. Megjegyzés: Pyrker életéről, személyiségéről ld.: CZIGLER ÁBEL: Felső-eőri Pyrker János László, 1772-1847. Bp., 1937.; HÖLVÉNYI GYÖRGY (szerk.): Pyrker emlékkönyv. Eger, 1987. Egyházipolitikai felfogásáról ld. ugyanebben a kötetben közölt önéletrajz-részletét, küln. 77-79. p.
62. MOL. A 45. (= Kancelláriai levéltár. Acta Praesidialia) 1841. ad 1179. sz.; ill. ugyanez: EFL. AN. 2621. rakt. sz. 1627/1841. sz.
63. Ez utóbbi 1. §-a kimondta, hogy az ország rendje ellen vétőket akkor is szigorúan meg kell büntetni, ha főpapokról van szó. Ld. MT. 1000-1526. 698-699. p.
64. MOL. A 45. 1841. 1179. sz.
65. EFL. AN. 2621. rakt. sz. ad 1627/1841. sz. (fogalmazvány)
66. MOL. C 76. 1842. 1. kf. 8. tét.
67. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 4073/1841. sz. (fogalmazvány) Közölve: FAZEKAS, 2000. 236-238. p.
68. B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 139. köt. (1841) 4103. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 238-239. p. Az esetről röviden: *Világ*, 1841. 95. sz. (november 27.)
69. Az álláspontokat kölcsönösen fenntartó levélváltásokra az érsek és a vármegye között 1842. február 3-ról, 17-ről, valamint november 16-ról: MOL. C 76. 1841. 1. kf. 93. ill. 119. t.; A 39. 1842. 1.679. sz.
70. EFL. AN. 454. rakt. sz. 182/1852. sz.

* * *

Fridrich János fényirdája

A Borsodi Tájház közleményei 6. számában hírt adunk Rózsa Gábor szentesi muzeológus kollégánk jóvoltából az edelényi születésű Fridrich János 1905-ben alapított, helyreállított fényirdájáról.

Most egy tervezett múzeumi kiadványból adunk részleteket, bővebb tudnivalókat a Fridrich családról, a mesterségről.

Apuka

Tokácsliné Fridrich Ida édesapjáról,

FRIDRICH JÁNOS FOTOGRAFUSRÓL

(Rózsa Gábor kiegészítéseivel)

Édesapámat én már mindig csak ősznek láttam. A családi anekdota őrizte meg, hogy az egykor még vörös hajú fényképész legény az első leánykéréssel bizony kosarat kapott... Az a fekete ébenfa sétatbot mindig a kezében volt, azzal járt, az koppant minden nap pontban fél egykor az előszobában. Ez volt nálunk a terítés gongütése. Apuka egész életére sánta maradt még a Nagy Háborúból, a galíciai srapszélől. Hiába műtötték többször is. A bot és a bice-bóca járás a lényéhez hozzátartozott.

Nemcsak az ebédre érkezett pontosan. Az ő egész életét, így a miénket is óramű szabályozta, melynek rugója a fotográfiai munka törvényszerű rugalmassága volt. A nap mint nap ismétlődő fényirdai folyamatok szabályozták, meghatározták a család mindennapjait. Mindannyian pontosan ketyegő fontos részei voltunk egész életünk ketyegő mindennapjainak. Persze, most már másképpen látom. mint négyéves gyermekkoromban, majd a kisiskolás szemével, azután a nagylány lelkeségével, és most már a „két hetes” (77) korombeli rendkívül meghatározó, összegző emlékeimet.

Ez a szemüvege bizony mindig ott volt az orrán! Mestersége is jobban igénybe vette az amúgy is érzékenyebb kék szemét. A békától mi is féltünk, mert tudtuk, hogyan járt még gyermekkorában. Egyszer lapáttal próbált kiteszékelni egy brekkencset, az meg ijedtében a szemébe lövellte a maró nedvét, ami hosszasan elhúzódó látássérülést okozott neki.

Apám a segédjeitől kezdve mindig csak másokért dolgozott. Őrzöm a múlt (XIX.) századvégi leveleket, amelyeket még Edelényből az édesapja, majd az egri Sánc-nyegydből özvegy édesanyja és két húga küldözgetett utána. Hol csak a szomszédos Miskolcra, hol már a felvidéki Lőcsére, hol a pannon Szombathelyre, hol meg már a sáros Szentésre:

„Édes Fiam! Itt küld Mamád három pár ruhát és két zsebkendőt. A szennyesedet szedd össze, és összeírva küldd haza; a zsebkendőkre vigyázz, és ne hagyogasd el. Küld Mamád egy kalácsot, de csak kicsit, hogy meg ne terheld vele a gyomrodat. Üzend, vagy írd meg, mennyi ruha van nálad?

A czipőt igen hamar elnyúztad, hogy már másikat kérsz. Ha már végképpen nem használhatod, menj el Krausz Úrhoz, s kérj tőle egy párat — ha valamelyikünk bemegy, talán a jövő héten, majd kifizetjük.

Kitartó szorgalmat és jó viseletet kívánva / Mamád és testvéreiddel együtt ölel és csókol

Édes Apád”

Édesapja Edelenyben volt kántortanító 26 éven át. Apámat előbb Miskolcra adták be fényképész inasnak Sinayhoz, majd apja halála után Váncsához került. Családjá Egerbe költözött, ő pedig megkezdte a vándorlást. Először Lócsén próbálkozott, majd Szombathelyre került Divaldhoz.

Az inasévekről sokat mesélt. Mint mindenütt az inast, őt is mindenre használták: takarítás, pesztrálás, boltokba, kocsmába szaladgálás közben a szakmát csak leshette. Ezzel szemben a rajzolás a vérében volt. Rengeteget másolt metszetekről, művészi képeslapokról. Több vázlatfüzetét és egy óriási vászonba kötött grafikai mappáját őrizzük a szentesi időkből. Ebben is sorjáznak a gondos kivitelű ceruzarajzok, és az akkori szecesszió szelében kelt tusrajzok, vízfestmények, köztük már több természet utáni is.

A segédlevelével jött az Alföldre, először 1893-ban. Szentes elrettenette. A mai Apponyi tér (akkoriban állatvásártér) egy süppedő sártenger volt. Aki a vasútállomásról a főutca felé indult meg gyalog, annak fapalincsonkon kellett egyensúlyoznia. A házak mindenütt szürkék, az aljuk a „tüve-húzóval” feketére volt festve. Megrettent, megfordult, és szépen visszaballagott az állomásra. Amikor megtudta, hogy csak másnap indul Szolnok felé vonat, mégiscsak megkereste a meghirdetett segédi helyet.

Hertzl-Hegedűséknél második otthonra talált. A zsidó házaspár Duna-kömlődről jött Szentesre. Két műtermük is volt, egyik a vásártéren, amolyan fabodé, másik a főutcából nyílóan az akkor még csordogáló Görögös partján, a Károlyi-féle ház tőszomszédságában, az udvarban volt felépítve. Szép ezüstfenyők látszottak ki az utcára. Hertzl bácsi halálával Fridrichre maradt minden munka. Az özvegyi jogon fenntartott iparendéellyel, mint „Hegedús utóda” működtette a műtermet, és így kulcsember lett a családban.

Az özvegynek két kislánya volt, Ilona és Katalin. Apám Szentesen maradt. Esténként szépen alakultak a barátságok. Sokat fényképezett és rajzolt is saját örömére. Óriás kerekű velocipéddel járta be a környéket.

Joó Bélát, a betegeskedő festőművészt elsőként mondhatta barátjának, majd Kolpaszky György evangélikus tanítót, akivel később sógorságba is keveredett.

Akkoriban a millennium és a századforduló fényességében, Szentes megyeközponti szerepének megerősödésével egyre-másra alakultak a civil egyesületek a városban. Az ifjúság megfontoltan ugyan, s főként a vagyoni helyzet szorításában, hideg fejjel és tudatosan közeledett a transzcendenciák, s így a művészetek felé is. Joó Károly református kántor, orgonaművész és zeneszerző köré, Béla fia barátai, ifjú református és evangélikus lelkészek, az akkoriban államosodó főgimnázium fiatal tanárai gyűltek társaságokba. Működött az Úri Kaszinó és a jótékony felekezeti nőegyletek is tevékenykedtek. Az iparosok megalapították a Jóbarátok Asztaltársaságát, melyben havonta találkoztak. Fő céljuk ugyan a szolid mulatozás volt, de a megszűnőben levő céhek szerepét, a kontárok üldözését és az iparos ifjúság művelődését is elősegítették. Az iparos ifjak önképző köre 1896-ban bontott zászlót, és nem kellett két évtized, hogy a városnak önálló kórusai és szimfonikus zenekara is legyen. A korai szecessziós Petőfi szállodának nemcsak pazar étterme és sörözője, no meg cukrászdája működött a kor igényes szalon-, cigány- és bárzenéjével, de udvarában magyar színház is működött. Önálló társulata ugyan sohasem volt, műsora annál változatosabb, mert a téli színházi évadot mindig követte egy nyári is, egy-egy közönségért vetélkedő vándortársulattal.

Apámnak módjában volt, hogy kedvtelésének éljen. Velocipédjén utazó gépével (egy 50×30×50 cm-es faszervezetű doboz, lencsével és összehajtható fotóállvánnyal, no meg elegendő mennyiségű fakazettába töltött negatív üveglemezzel) járta be Szentest és környékét. Megörökítette az áradó, ki-kilépő Tiszát, a tutajos faúsztatást, vonzotta a nyugvó Nap vízi útjának megörökítése. Végigfényképezte mind a 24 szélmalmost, a város összes középületét ugyanúgy, mint a cigányputrikat és a jelentősebb tanyákat, csárdákat.

Saját műtermét 1905-ben nyitotta meg. Teljesen hitelből építette fel a magyar ortodox görög templom, az ún. „Görög Udvar” területén. A templomot akkor még vaskerítés védte, és ott sorakoztak az egyházi hivatal helyiségei, a tanítói és kántorlakások is az udvarban. A főutca felől az emeletes paplak (görög bérház) állt, földszintjén üzletekkel, és a szép bolthajtásos nagykapuból épp a fényirda portáljára lehetett belátni, bejárni. Szerencsés helyen volt, mert a nagy udvaron még később is mindig elfértek a hintók és a kocsik az egész fényképezkedő násznéppel együtt.

A napfényt az üvegtető engedte be, s az első bizony nem volt megfelelően vastag. Ezért nádszövet védte, s amikor a felvételezés következett, odakint fel kellett csavarni a nádszőnyeget. Még a Hegedűs-féle műterem-

belsőről is készített rajzokat, és egy régi megsárgult levelezőlapot is öröközünk, melyet édesanyjának küldött Egerbe. Ennek szélén olvasható:

III. Kedves Anyám! Szentes, 1899. Április
A levélben említett, és Dezső által vett levelező lapokat, ha nem egri képek vannak rajta, akkor ne küldjétek el, mert úgy sokkal szebb, és tisztábbal megmarad. Ezt, amint látjátok magam csináltam, és a műterem van rajta.

Csókol Jankó

A római hármast jelzi, hogy ez már a harmadik levelezőlap-híradás volt saját felvételével az új, szentesi környezetről. A halvány képen is jól kivehető a bal oldali falba illesztett üvegablak-sor, fölötte a fényvédő, tompító vászonnal takart üvegtetővel. Lent balra, az üvegablak-sorral szembe állított retusáló asztal, és egy szék lóg be, hátul a kerti környezetet imitáló háttér-dekoráció. Előtte fejtámlás szék (stoki) áll a médiumok számára, jobbról pedig egy fehér derítő vászon elé állított óriási háromlábú statívon azt az iparművészeti egyedi fakamerát látjuk, mely még most is a legrégebbi instrumentumunk. Szövegéből is ugyanaz derül ki, mint már több másik fennmaradt fényképes lapjaiból, hogy saját felvételű szentesi lapokkal látta el családját is, hogy képei megmaradjanak, inkább egri képeket kért postára adni cserébe.

Szentes főterét ábrázolja egy másik saját felvételű lapja, de ez már nem fotópapíron, hanem fekete-fehér nyomtatásban jelenik meg, és Untermüller Ernő kiadásában a legelső szentesi levelezőlapok közül való. Dezső öccsének írta:

Szentes 1899. október 1-én

Kedves Öcsém! Megígérted, hogy minden második nap írni fogsz, de úgy látszik, nem váltod be szavaidat. Írj minél előbb, csókol Jankó.

Ennek a levelezőlapnak több kiadása is volt, köztük egy majd 180 fokos nyílású panoráma-képpel, melyet olyan ügyesen montíroztak, hogy észre sem venni az illesztést, és az alföldi sík látóhatár sem görbül meg rajta a felvételező lencse torzítása miatt. Fridrich már a kezdetektől fogva ugyanazzal a lencsével nagytított, mint amit a felvételezéshez használt. A torzított negatív-fénymenetet visszafelé ellenkező előjellel javította, így a nagytított papír-képei mind-mind elrajzolás-mentesek maradtak. Különösen a portré-felvételek élethűsége terén tért meg a kamera-konform objektívek használata.

A műtermi felvételek között nemcsak a megrendelők szerepeltek. Saját művészi igényének megfelelően karakter-figurákat örökített meg, szép menyecskéket, jellegzetes figuráit az Alföldnek. Volt erre ideje, mert fő-

ként a mezőgazdasági élet ritmusának megfelelően alakult a műterem forgalma is. Év mint év mindig jellemző maradt, hogy a nagy forgalom Szent Mihály nap (IX. 29.) után volt, a gazdasági cselédek átszerződésekor, meg a kukoricatorést követő lakodalmak idején. Meg még Karácsony táján, amikor az összegyűlt rokonsággal családi felvételekre érkeztek a „népek”. Szilvesztertől Húsvétig jóformán leállt az üzlet forgalma. Ilyenkor nap nap után úgy érkezett haza Apukánk, hogy: „Egy lélek se volt!”

Igényes baráti kör alakult ki a műterem vendégeiből. Jellemző módon csak férfiak, de nem akárik. Jól érezhették magukat vasárnap délelőttönként istentisztelet vagy mise után, míg otthon az asszonyok sűrűgtek forogtak az ünnepi ebéd érdekében. Az urak ilyenkor inkább csak a műterembe jártak traccsolni. Szerethettek itt időzni, mert az ateliert „ATI”-nak becézték. 1908. március 13-án, Fridrich egy csoportképet is készített „Az ATI és látogatói” címmel. Két díszvendége, Joó Károly kántor, és az udvargazda görög pópa köré a helybéli bankáron kívül festőművészek, verselő, írogató tanárok és egy imaház-építő lelkész, Joó Béla képeinek alkalmi tárlatában álltak lencse elé. Mindegyikük úgy, ahogy a háta mögött kiakasztott képhez kötődik. Egyedül Fridrich János nem állt bele a csoportképbe, pedig a bal sarokban ott volt a róla készült Joó-festmény is. (A műteremben ma is ott áll a portré egy stafflin festőállványon.)

Ebben az időben már készen állt az új evangélikus templom, az iskola és a tanítói lakás is. Sulcz Erzsébet nagynéném esküvője volt az első a templomban Farkas Lajossal, a vásárhelyi gimnázium tanárával. A harangot Sulcz Endréne, Franciszti Mária ajándékozta, az ő férje is ott volt tanár. (Ő volt az, akiről Kiss Lajos néprajzkutató tudós oly szépen emlékezett meg az egyik kötetében.) Sulcz Károly városi pénztárnok és az egyházi főgondnok és polgármester leánya, Kristó Nagy Lídia házasságából született harmadik leányt, Sulcz Idát Apám hiába kérte meg, a rátarti szülők kikoszorúzták... Nem adták lányukat egy jöttment, vörös hajú fényképész legényhez... De a szülők pár hónap múlva meghaltak, a fiatalok azonnal összeházasodtak. A boldogító igent Ida maga mondta ki, de gyászruhában esküdtek meg. A hat Sulcz-gyermek közül a még kiskorú Gizellát az ifjú házások vették gyámságuk alá. A Sulcz-örökségre, ami akkor a Harrucker utcai házból és kb. 60 hold földből állt, a gyámhatóság is rátette a kezét, így a fiataloknak szinte semmi sem jutott.

Özvegy édesanyja és két kishúga, Erzsike és Marika az egri Sáncnegyedből (Szőlő utca 11.) varrták, slingelték a staffirungot: ingeket, ágy-neműt, ágykabátokat, alsószyoknyák és nyitott nadrágok tucátját. A csodálatos, arasznyi széles fehér-hímzések, csipkék hada hajókofferban érkezett Szentesre, majd hozzánk került az árvákkal együtt.

Apám ekkor vette meg az Iskola utca 5. szám alatti, vályogból vert kicsi öreg parasztházat. Innen már nekem is vannak emlékeim, de fényképek is tanúsítják, hogyan történt a kicsinosítása. A mennyezeti gerendákat faburkolattal fedette be, gyönyörűen ráapplikált fa-girlandokkal. A nyitott verandáról belépve, a középső szoba mennyezeti faburkolata is rozettás volt. A falak telve festett tányérokkal és már akkoriban is sok-sok festménnyel. A harmadik szoba maradt fagerendás. De ez olyan nagy szoba volt, hogy itt fért el az öt ágy, és még az ebédlő asztalt is itt lehetett hosszúra kinyitni. A jól benapozó déli oldalára nagy ablakokat rakatott be. Széles párkányok szolgáltak tanuló asztalként is a mi számunkra. Apám számára külön műterem-szoba volt meghagyva. Itt volt az önálló festőállványa, és a rengeteg könyve... Egy különálló nagy kamrát foglalt le a gyámgyerekek staffirungja és teljes bútorhozománya. Az utca kockakövezete az Úri utca (Petőfi u.) sarkától csak a Péter Pál Ottokárék házának végéig volt kirakva, így mielőttünk már ősszel, télen és tavaszon is feneketlen sártenger került el.

Nem gyerekfejjel nőttül Apám! Első lányuk 1914-ben született, és alig nyolc hónapos korában meg is halt. Utána jöttünk mi, 1917-ben Erzsébet, 1921-ben Katalin, és 1922-ben pedig én — mindannyian lányok! De mégsem csak öten, hanem mindig többen, tartósan pedig heten voltunk a gyámgyerekekkel együtt. Amikor kis-nagynénikém, Gizella Kecskemétre ment nőül Jolán nővére után, gyámságukba került az 1912-ben született Gyuszika, és az 1914-es Marcsika a hősi halott dr. Sulcz Gyula, és Apám húgának, Fridrich Máriának hadiárvája. Apám húga ugyanis a sógorával házasodott. Ehhez Apámnak kellett megvennie Mária hozományát, a házat és a bútort is, hogy a vőlegény sokkal tehetősebb családjának szintjén a messziről jött menyasszony is megfeleljen. Ez a többszörösen is szoros családi kapcsolat Apám egész életén végighúzódott. Így a gyámoltott neveltetése visszahatott saját gyermekei, a mi pendülésünkre is.

A „magyar betegség” (Morbus Hungaricus) a Kárpát-medence lakosságának felét sújtotta. Az ő családját is az vitte el. Apját, anyját, Erzsike kishúgát és Dezső öccsét is segítenie kellett, amikor megbetegedett Dezső Tarnaleleszen volt nő, családos tanító, és onnan került gyógykezelésre ide Szentésre. Itt nyugszik a temetőben. Apám tudta a betegség ellenszerét is. A megelőzés számára alapvető családi jelszava: — *Jó koszt, és jó levegő!* volt. De még a jó mozgást is igyekezett számunkra biztosítani. Mindig annyit, amit az igen csak zárt körülményű szakma mellett megengedhetett nekünk.

A Nagy Háborúban Galíciában harcolt. Aknaszilánkoktól sebesült a bal oldala. A sok műtét után is örök életére sánta maradt, kb. 40 apró szilánkkal a lábában. Sebesülése ellenére nagyon későn szerelték csak le.

1916-ig tartották vissza egy budapesti kórházban. A betegállomány ugyan neki nem, de a fényképész tudománya a hadikórháznak nagyon jól jött.

Pedig vajmi vidáman indult Fridrich népfőlkelő tizedes 40 évesen a csatába:

Vasárnap délután!

A tizedes úr rövid feketé botjára támaszkodva sántikált az iroda felé avval a szándékkal, hogy majd szabadságot kér. Amint odaér, éppen akkor jön kifelé az írnök és a doktor;— Éppen jókor jön Öregem!— Majd lesz olyan szíves délután az irodában tartózkodni, hogy ha esetleg előfordul valami, legyen, aki intézkedik! Mert mi nem jövünk be...

A tizedes úr tehát savanyúra vált arccal foglalja el helyét, s egy pár későn jövő embert útba igazít. Nem tudja, mit csináljon. Unalmában leül levelet írni: „Vasárnap délután!”

De a levélírás is olyan unalmas. Már a második papírt tépi szét a tizedes úr. Mégsem találja el a kellő hangot, míg végre aztán sikerül. A legnagyobb csend borul az irodára. Csak a tollának percegése hallszik:

Kedves Idám!

Egy kissé bosszantott, hogy éppen a legfontosabb dologról nem írtál. Arról, hogy mit végeztél a Vöröskeresztnél? Mert ugye Te is elismered, hogy most ez a fő, mert hogy ha ezt most elszalasztom, hát nem tudom, mikor fog ilyen alkalom jönni!

A Merkúr ügyibe először itt akarok biztos lenni, hogy van-e neki joga ennyit követelni. Itt van egy bank-iroda, majd ott kérdezősködöm. A csoportképre nézve már írtam. Az a fő, hogy a gyermek támaszkodjon, mint ahogy föl is rajzoltam, és lehetőleg délelőtt jöjjenek, hogy rövidebben lehessen exponálni...

Négy óra. Kezd sötétedni. Én is felszedem a sátorfámat, és bemegyek a városba. Pénteken voltam moziban. Egy rendkívül bájos dolgot adtak (Nem megyek férjhez soha.) Nagyon szerettem volna, ha itt lettél volna. Rég láttam ilyen kedves dolgot.

— Hogy van Marcsa? Úgy szeretnék már hazajutni, hogy mindig a közeltekben lehetnék. Amint az én ügyem valamerre fordul, azonnal írni fogok. Sokszor csókol benneteket

János

A levél alján szépen lerajzolta a kis Máriát a nagy füles mózeskosárban.

Ebben az időben édesanyám vezette a műtermet, és Koncz Antal szobrász volt a fő segítsége. Alig győzték a sok munkát, hiszen a hadba vonuló, vagy az itthon maradt család magáról készített fényképeket, hírvivőnek a harcmezőre. Amikor Apuka hazajött, a háborús bevételből 60 katasztrá-

lis hold földet vehettek volna Anyuka nagy örömeire. Apuka válasza a családban sokáig szállóige maradt: „— *Egy fenékkal csak egy lovat lehet ülni.*” Nem vettek földet.

Itt jegyzem meg, hogy Koszta József festőművésznek is ekkor kezdett dolgozni Fridrich János, aki alig 14 évvel volt csak „fiatalabb” — akkor éppen 44 éves. De Kosztának 1917-től 1922-ig kellett szinte látástól vakulásig festenie Singer és Wolfner szerződötetésére, hogy megvehesse a Várháti tanyaföldet, és az is csak 24 holdat tett ki.

Gyerek volt bőven! Az én érkezésemtől már 46 éves volt Apám. December 10-re óriási hó esett. Utat kellett lapátolnia, hogy ki-be járhassunk. Anyám sürgette, hogy induljon bábáért, de Apuka még korainak tartotta felkelteni. Mire elment érte, és megérkeztek, én már egyedül megszülettem.

Mérhetetlen szeretettel nevelgettek minket. Apánk is részt vett a heti fűrésztésben. Behozta a kádat a konyhába, a hátán cipelt bennünket be a szobába, akkor már tisztán... A kis fehér ingecskéket a csipke mintájukról különböztettük meg. Éjszaka is mindig ő kelt fel, ha valamivel el kellett látni bennünket. Biztonságos, boldog gyermekkoromra emlékszem. A napi ébresztő rigmusát — „Tej, túró, tejfel, ...” mindig személyre szólóan dalolta. Majd: —, „Hasatokra süt a Nap! A jó koldus már a hetedik faluban jár!”

Óvodába nem jártunk. Második voltam (1930), amikor felépült a Kossuth téri református iskola. Még elemisták voltunk, de már segítünk a műteremben. Amíg Apuka a sötétszobában volt, mi őriztük a műtermet. Ha jött valaki, szóval tartottuk, amíg elő nem tudott jönni. Gyorsan elpakolta a fényre érzékeny papírokat, amikor a „kopírozás” folyt. Így hívtuk a kontakt másolást, a nagy 40×50 cm-es másolókerettel.

Ahogy nőttünk, úgy kerülhettünk egyre beljebb a laboratóriumba is. Sziszike (Erzsébet) exponált, Apuka hívta elő a képeket. A leggyakrabban Kata vagy én ültünk a padon. Előttünk két nagy tálca; egyikben víz, a másikban fixirnátron. Az öblítő vizet gyakran cseréltük, 20–30 kép után. A metolos hívó így nem színezte sárgára a fixirnátront. A fixálási időt is nekünk kellett figyelni. A földön levő tálcából 10 perc elteltével kellett a képeket kidobni a vízbe. Persze egyenként, és türelmesen visszacsöpögtetve a nátront. A kép élettartamát az alapos áztatás garantálta! Legalább hét vízben, majd két óra hosszat lett csak kész. A vízcseréhez két tálcát használtunk. A képek hol arccal felfelé, hol meg fordítva kerültek a frissebb, újabb áztatóvízbe.

A vizet a főtőről hordtuk. Ugyanarról a kifolyóról, melyből a konflis sor lovacskáit itatták. (A mostani — reméljük megszűnő — zászlórudak környékén volt.) Amikor ez nem folyt valamiért, a Vármegyeház előtti nagy kútra kellett járni a két hatliteres bádoggal. Egyébként meg ázott kútvíz a görög udvarban is volt. Állt ott egy gémeskút, ahonnan már

csak 10 éves korunkban húzhattunk, méríthettünk vizet. A fülünkben duruzsolt az anyai aggodalom: Bele ne hajolj, bele ne ess!

A kiáztatott képeket kiszedtük, fehér lepedőre raktuk és leitattuk. Majd átraktuk egy másik, száraz lepedőre. Előfordult, hogy a műterem szőnyegén négy lepedőnyi helyet is a száradó képek foglaltak el. Hetente kétszer volt másolás, ragasztás rizskeményítővel... A család heti „menetrendjét” a fényképész munka mennyisége határozta meg. A műterem szokásos nyitva tartása reggel 8-tól délután 1-ig, azután 3-tól este 7-ig volt. De ha valaki csak délben ért rá eljönni az elkészült munkáért — és ilyen jócskán akadt is —, akkor ebéd helyett ügyeletbe mentünk.

Zárás utáni munka volt a kopírozás, szépiázás (barna árnyalatú képek főzése), meg a fényesítés is. Mint ahogy a nyitva tartás előtt, sokszor még hajnalban készültek a negatív és pozitív hívók vegyszerei. A vegyi anyagok pontos mérése, megfelelő sorrendű, idejű és hőmérsékletű feloldása is több órás, felelősségteljes munka volt.

Az amatőr megrendelések — úgy 1930-tól fokozatosan — egyre több laborálási feladatot jelentettek számunkra. Ezek fényesítését, körülvágását, cakkozását és pontos elszámolását mindig a kisebbik lányok, Kata és én végeztük el. Az is szokás volt, hogy a műtermi felvételekből plusz egy képet készítettünk a kirakat számára. Apukának a városban összesen kilenc kirakata volt. Ezek frissítése megkívánta a kiállítani való képek állandó rártartását.

A legkeményebb munka — emlékeim szerint — a nagyításhoz szükséges napfény tükrözése, a tükör mozdulatlan tartása volt. Már nyolc évesen foghattam a kb. 40×50 cm-es tükröt. Mindig olyan szögben kellett tartani, hogy a visszavert fény pontosan a „nagyítós” ablakra essen. Az egyik ablakszem helyébe ilyenkor egy óriási kondenzor lencse került. A megvilágítás ideje a 3–5 perctől néha a 20 percig is terjedt, a nagyítás mértékétől függően. A déli verőfényes órák voltak erre a legalkalmasabbak. — Hát napoztunk eleget! Még most is ugyanúgy emlékszem a fényérzékeny negatív üveg kettévágására. Ezt viszont teljes sötétben kellett elvégezni a gyémántfejű vágóval. Rontani nem lehetett. Nagy biztonsággal, rutinszerűen csináltuk.

Egy óramű pontosságával működött, jött-ment, tett-vett a ház apraja nagyja. De ezt a precizitást egyikünk sem kényszerként élte meg, még gyerekfejjel sem. A kötelesség mögött személyre méretezett felelősségtudat volt mindannyiunkban, a tevékenységgel együtt ízleltük meg a munka örömét már jókorán. Hogy szüleink hogy érték ezt el minálunk? Azt hiszen pusztá példamutatással.

A szűk szakmán kívüli tevékenységünk is adódott bőven a műteremben. Emlékszem egy reggelre még kisiskolás koromból, amikor én voltam

a soros begyűjtő. Fázósan ügyetlenkedtem a redőny-felhúzással, majd az ajtónyitással, amikor a főutcán posztoló Székes rendőr bácsi segített ki. Nagy szerencse volt, hogy a görög udvar hátsó részében előbb Gyuriczának, majd Szlovák Györgynek volt tüzelőanyag kereskedése. Női munkának számított — tehát egyedül Apánk nem végezte — a rengeteg függöny felkarikázását. Két-három évente cserélni kellett, mert jóformán szétette a Nap mindegyiket.

A műterem berendezése még most is a szemem előtt van. Igényesen és hangulatosan sorjázta a falon a művészi fotók, alattuk a bútorok is folyamatosan bővültek, cserélődtek. Néhány míves darab szolgált a családok elhelyezésére. A gyermeki szemet bővölte egy kis játékszekér, elébe fogott, valódi lószőrrel bevont, felkantározott lovackáival. Egy egész láda telisteli játékkal; nyuszi, malacka, bohóc, húzós kakaska, dob és labda. A szép szecessziós üvegszekrény rejtette a mirtuszos fátylat és a fehér kesztyűt egy papírmásé menyasszonycsokorral. Szükség volt ezekre, ha eredeti nem akadt.

Pironkodva írom, mi mindent adott nekünk Apám, mert az édesanyánktól sem kaptunk sokkal kevesebbet... — Mit kaptunk tőle? Elsősorban családi biztosságot, melyben a szerető türelem volt a legfontosabb. De megmutatta a munka örömét, és a szabadidő tartalmas értékét is. Rávezegetett az emberek becsülésére, a demokrácia gyakorlására, és annak korlátozására is. Erőt adott későbbi magánéletemhez, hogy a történelem számtalan fordulatát, a váratlan megcsúfolást ugyanolyan higgadt mértéktartással tudjam elviselni, mint a megdicsőülést. A morális értéket soha nem papolva, hanem tettekből tanultam. Persze nem hiányozhattak az okulásra jó anekdoták mellől az orrbanyomások tanulságai sem. Olvastunk, játszottunk, neveltünk. Mindig együtt!

Jóságos mosolya, ahogyan ébresztett reggel: „— Tej, túró, tejfel, Fridrich Idi kelj fel! — Tubukáim!” — így szólított minket. Ugyanezzel a mosollyal túrta, hogy az udvar összes vadgalambja a vállára, a fejére szálljon, amikor így etette a hóban éhezőket.

Emlékszem a kezére. Bal körmei örökre sötétbarnák maradtak a metoltól, mert sohasem használt gumikesztyűt — csipesz talán még akkor nem is volt divatban. Kézbe fogta, simogatta a fotópapírokat. Ugyanígy gondos, szeretettel kézmozdulatokkal festette — csak a maga gyönyörűségére — képeit. Ugyanígy vette kézbe minden nap a könyveit!

Olvadás nélkül nem múlt el nap. A fotóművészet, a képző- és iparművészet lengte be a környezetünket. Az otthonunkat, és az ő műtermét is. Korán megtanultuk, hogy mi az a minőség, és hogy mi is az igaz. Ha elkezdek emlékezni, máris ipartörténetet mesélek. Azután már a magam éle-

tét, hisz ki tudná elválasztani az övét az enyémtől? Hiszem, hogy mi csak úgy folytatódunk egymásból...

Talán csak a zenében voltunk elmaradva. Sziszike nővérem zongoratudása itt-ott elért néhány dallamos Chopin-etűdig, de már ezzel is meghitté tudta tenni az otthon légkörét.

Ruhatára mértéktartó, és mégis igényes volt. Bár már nagylánykorunkban fel-felláztunk a drapp ellen. Ha anyagot vett, mind az ötünknek, tehát magának is vette. A fazont pedig már ki-ki maga-magának tervezhette meg. Ha Budapestre utazott — mondjuk kiállításra —, és ez nem túl gyakran esett meg, akkor összeszedhettük a sérült babáinkat, mert képes volt felcipelni őket, és beadni a babaklinikára... Katának volt a legtöbb babája, és gyönyörű ruhákat varrt nekik. Amikor egyszer egy Schmoll cipőaszítás reklámmal egész alacsonyan húzott el a repülő felettünk, a zúgásra Kata is kirohant, keze ügyében a nádszékbe ültetett babákkal. Felbukott, a babák feje meg porcelánból volt, így azután mind összetörtek. Csomagolhattuk a Budapestre vinni valót Apánknak.

Megnyílt az új strand, mi mindhárman úszni tanultunk. A pázsítja olyan gyönyörű volt, hogy még mezítláb is mindenki kikerülte. Csak a nyolc páva sétált, tollászkodott rajta. Nekünk fakabinos bérletünk volt. Minden délután kimehettünk, de ötre a kopírozásra már a műteremben kellett lenni!

A cirkuszban mindig páholy-jegyeket kaptunk, mert a villanytelep — igen ritka — 150 Voltos feszültségű áramot szolgáltatott. Ilyen feszültségű nagyteljesítményű égő meg csak nekünk volt a műteremben. Ha kölcsönadtuk, cserébe ott ülhattünk akár mindegyik előadáson, amikor az égők égtek.

Esténként, télen-nyáron családostul kísértáltunk a vasútállomásig és vissza. Akkor még nem épült meg a MÁV kolónia és a nádason átvilágított a villanytelep fénye. A családi hangulatok között igen kedves előttem a mindennapos cipőpucolás. Apukával az élen, mi gyerekek nagyság szerint sorakoztunk fel a veranda korlátján. A sárkefét, a bekenőt, a fényesítőt kézről kézre adtuk. Mindenki a maga lábbelijét hozta rendbe.

Élményszerű volt az állatokhoz való szoktatásunk is. Egy nagy fehér angóra cica élt velünk; Micike. A kölykeivel sokat játszottunk. Megmértük őket mérlegen, talicskázattuk mindegyiket. Húsvétkor, a rejtvény megfejtésemre a Sima-féle újságszerkesztőségben nyertem egy fehér nyuszit. Szabardon élt a tágas kertben, és mi sem nyaggattuk — igazán! Önálló lett, és kiszimatolta az árpás edényt. Kávépirításra tartottuk a konyhában. Jól belakmározott belőle. Ilyen óriási nyuszit azóta sem láttam. Végül aztán el kellett ajándékozni. A bagoly eredetére már nem emlékszem. De ott volt a kamrában, egy nagy faladában. Nagyon bűdös volt, mert Apuka egérrel etette. Abból is bőven volt a házban. Egyszer csak kiszökött, és felszállt

egy közeli fára. Kővé meredve lesett áldozatára, majd elhagyott minket. Gólyánk alig volt egy napig. A vihar verte le. Becsuktuk a kamrába, s míg meg nem javult az idő, nem is nagyon mertük megközelíteni. Egy vadkacsa pár, Fánika és Donald számára egy kis tavacskát alakítottunk ki az udvarban. Fánika váratlanul eltűnt. Több hét is eltelt nélküle. Egyszer csak előtottyogott a konyhában, és ott billegett utána az öt kiskacsája. Nagy örömminkre nálunk nevelkedtek fel. Amikor egy igazi pávával gyarapodott az állatsereglet, nem is sejtettük, hogy ez lesz a kacsák veszte. Etetéskor rendre fejbe koppintotta a kiskacsákat, azoknak meg annyi se kellett. Szépen belepusztultak. Az átvonuló madarakat telente mindig megcsodáltuk, ahogy lecsaptak a bokrokra, s ellepték a fákat. A Nagy Brehm kötetből kerestük ki őket: pírókok voltak. Kutya is mindig volt a háznál. Kis korcsok, a soros kölykeikkel. Egy nagy farkaskutyánk is volt már a Kossuth u. 14-ben, de töle meg annyira félték, hogy inkább el kellett ajándékozni. Amatőr képeink hősei a kedves háziállataink voltak.

A szabadedidünket mindig tartalmasan és mindig együtt töltöttük el. Öt-éves se voltam, amikor korcsolyapályára mentünk. A ligettel szemközti focipálya mellett volt felöntve egy rész. Elvitt minket a kenyérgyárba, ha ott volt megrendelése. Akkor még mindegyik házban gölöncsérek éltek. Reklámfotókat készített nekik a teljes kollekciójukról a műhely környezetében. Vele mentünk a villanytelepre és a jéggyárba is. A tanyai felvételekhez is elkísérhettük. Így láthattunk cséplést, szénagyújtást, állatokkal való foglalatосkodást.

Ahogy nőttünk, úgy ügyesedtünk, és ezeket a külső felvételeket önállóan mi gyerekek, süldőlányok (?) végezhettük el. Nagy kerékpáros túrákkal kötöttük össze a sokféle helyszínt. Kaptunk saját fényképezőgépet is, hogy a saját kedvtelésünkre amatőrködhessünk. Emlékezetes egy belvárosi látogatásunk Rablóczy doktoréknál, ahová Koszta-képeket nézni vitt magával Apuka. A háziak nem voltak szokva gyerekekhez, minket nem is akartak beengedni. De Apuka megnyugtatta a hölgyet, hogy semmi kárt nem teszünk, s így az élmény a miénk is lehetett...

Bezzeg hangos lett az Iskola utca a Kristó-ház elkészültével. Az a három gyerek, kettőjük hótt rendetlen, elkényeztetett fiúcska. Azután a szomszéd Mérey-házban még egy fiúcska, s ezekkel szemben hangadónak a két kicsi lány, Kata meg én, mi ketten számítottunk. A Kristó-gyerekekhez sok iskolatárs járt. Nagy játékok emléke maradt meg bennem. Mindegyik közül a legkedvesebb a vízípuska háború! Apuka is beállt segítségül a két kislányhoz — töltogetőnek —, amikor a Méreyék kerítésén keresztül „tüzeltünk” a vízzel a Kristó-gyerekekre.

Ifjabbik Kristó Nagy István művészeti író így emlékezik a gyermekkori szomszédságra az „Egy olvasó útja a véletlentől a tudatosig” c. írásában:

„Zenei-színházi művelődésem kezdeteire emlékezve kissé előreszaladtam: mindez már a harmincas évekre utal s még nem volt szó képzőművészetről és irodalomról. Pedig ezek is kisgyerek koromtól kísértettek. Az előbbiről szólva először egy kiváló fényképészről kell megemlékezniem. Fridrich Jánosnak hívták s művésze volt a szakmájának, közben műgyűjtő is — és dilettáns festő. Ahogy világszerte egyre inkább megbecsüljük a régi fényképeknek nemcsak dokumentatív, hanem művészi becsét: őt is föl fogjuk még fedezni (mint ahogy vásárhelyi kollegájával, Plohn Józseffel Dömötör János jóvoltából ez már meg is történt).

Nos, nekünk is volt egy pár szép képünk: anyám hozományaként két gyönyörű korai Tornyai (a harmadikat apám boldogan elcserélte két Neográdira — azt hitte, jó üzletet csinál, annál is inkább, mert az utóbbiak jobban megfelelték ízlésének). De ami a szomszédban lakó, nálunk kisebb jövedelmű és szintén három gyermekes Fridrich fényképésznél látható volt, azt csak most méltányolom igazán, de már akkor hatott reám: Hollósy, Rippl-Rónai, Ferenczy, Gulácsy és persze az alföldiek, élükön Kosztával. Ezeknek a képeknek a mindennapi szemlélete, s a családnak művészetekkel kapcsolatos megjegyzései is hatottak rám: majd harminc évvel később e hatások tettek műgyűjtővé.”

Kristó Pista kedves emlékezéséhez szívesen tenném még hozzá, hogy a képeken és szobrokon kívül ez az otthon gyönyörű szőnyegekkel volt tele. Zongoratakarónak, fali dísznek és még ajtó helyett is két perzsa szőnyeg volt felszerelve. Két szekrény teteje csak üveg és porcelán kelyhekkel, serlegekkel volt tele. Ezek már nem fértek el az üvegezett vitrinekben, mert már teli voltak válogatott iparművészeti remekekkel, egyedi márkás porcelánokkal, gyarapodtak, hiszen a műtermi kellékek cseréjekor a legszebb darabok a lakásba kerültek. Nagy Árpád grafikus-ötvösművésztől gyűrűk, karkötők, medálok mellett kis méretű ovális és kerek ezüst ereklye-fényképtartók kerültek hozzánk. Szolga Gyula vásárhelyi műbútorasztalos mívesen dolgozott nekünk. Szép Béla faszobrász munkáiból is legalább 6–7 darabunk volt. Amire emlékszem: *a Koldusasszony, Oroszlán, Béka doboz, a Három majom és a Három leány* alakos kis kerek asztal, stb.

Koncz Antal szentesi szobrásszal nagyon szoros baráti kapcsolat fűzte össze. Gyuszit, Sziszikét, Katát is megmintázta. Később hozzánk került a huszár hősi szobor, a világháborús emlékmű márvány-bronz kispasztikája, valamint az 1927-ben a Múcsarnokban szereplő három zsánerfigurája: *a Csellós, a Furulyázó, és a Korsós lány.*

Vásárhelyre is elutazott, amikor a majolika gyárban kísérletezett Endre Béla, Medgyessy, Rudnay és Tornyai. Az akkor készült vázából húszt is megvett. Az orosházi Rezes Molnár Lajos festőművész az egész család portréit elkészítette. Sziszikéről szinte folyamatosan születtek a művészportrék; Hagyik, Kováts Károly, Prohászka is megfestették. Kováts még miniatúrákkal is kirukkolt, amikor Apuka szüleit is megfestette fotográfiajuk után.

Férjem, Tokácsli Lajos festőművész memoárjából idézek:

„1935 nyarán történt, hogy bementem a Fridrich műterembe. Itt minden festő, szobrász megfordult, ha jó sorsa rövidebb, hosszabb időre Szentesre hozta. Olvasta a rólam megjelent cikket a városi lapban, és a legnagyobb öröömre a következő ötletet kaptam tőle: — Tudja mit, fiatalember? Hozzon egy taxit, kimegyünk Kosztához! Én bemutatom magát neki, és ha valaki illetékes, hogy véleményt mondjon a dolgai-ról, az Koszta úr. Bizton megszívlelheti a tanácsát, s talán még a segítségére is lesz.”

Apám régi vágya volt, hogy a műterem és a lakás együtt lehessen. Ennek érdekében vette meg a főutcai (Kossuth utca 14.) Dobrai-házat. Nagyon jó helyen, szemben az evangélikus templommal, a „Meváltóhoz” címzett gyógytárral. Egy rettenetesen elhanyagolt ház volt. Az árát nem tudtuk, de nagyon sokba kerülhetett Apánknak. Ráadásul a régi tulajdonos bácsi holtig eltartását is jelentette. Az udvara olyan mély fekvésű volt, hogy 200 kocsi földdel kellett feltöltenünk. (A Görgös völgyének nyugati oldalára esett.) Elkezdődött az átépítés és felújítás. Az utcafronton három bérlő: egy cipész, egy gumijavító és egy kelmefestő működött. Az első kettő műhelyének helyén épp akkor alakított ki magának irodát Szeder ügyvéd úr. Nagy ablakokat véstek be az utcafront felől. Ettől kezdve Anyukának nem teltet cselédre.

Engem hagytak, mint a legkisebbet és leggyorsabbat, a legtöbbet segíteni neki. A költözködés is egy egész nyarat vett igénybe. A műgyűjtemény darabjait, a festményeket, a szobrokat és a vázákat is kézben vittük át. Napjában többször is fordultunk a posta mellett a tyúkpiacon keresztül. Reggelit, ebédet, vacsorát Kata és én, megint csak a kisebb lányok vittük körbe neki, hiszen az ő bejárata a Horváth Mihály utca felől volt. Azután Apuka építtetett neki egy önálló épületet a mi udvarunk sarkába. Így tette könnyebbé a külön öregember ellátását. Hét év múltán onnan is temették el szegényt. A kalyibájában rendezte be Apuka az ő külön festészeti műtermét...

Virilisek voltunk, vagyis Apukát egészen addig, míg az Iskola utcai házat el nem tudta adni, a magas adófizetők közé sorolták. „— *Becsületesen dolgozz, és soha ne politizálj!*” ez volt a vezényszava. De azért soha

nem zárta ki magát a közéletből, hogy ne tudjon tájékozódni. Egy életen át olvasója volt a *Magyar Nemzet*-nek, megszűnéséig a *Pesti Hírlap*-nak is. A szakmai lapok és a sorra megjelent szakkönyvek mindegyikét megvette. A *Fény*-től a *Fotó*-ig a *MAFOSZ*, és minden jogelődje-utódja hivatalos lapját járatta. A negyvenes évektől, vagyis amióta rádiónk is volt, a pontos napirendhez tartozott az esti hírek meghallgatása.

A pénz értékéről, a hitelek buktatóiról tanmeséket hallhattunk már kiskorunkban. Így maradt meg bennem a jelzálog és a zöldhitel rettenete. Lampel Béla bankigazgató szinte mindennapos vendég, állandó megrendelő volt nálunk. A jelzálogosított házat a hitel felvételének napján le kellett fényképeznünk. Szegény háziak ezt annyira szégyellték, hogy igyekeztek otthon se lenni. Megpróbálták a szomszédok elől is titkolni, de nem tudták. Mert ha a saját udvarból nem lehetett fényképezni a házat, a szomszédok kerítésén túlról tudtuk csak megcsinálni. Kegyetlenül kényelmetlen feladat volt, főként a jó ismerősök esetében... (Milyen jó lenne, ha ez a sorozat ma is megjelenne, de sajnos nincs, vagy lappang valahol.)

A fotóanyag, a vegyszerek, filmek, papírok és a kartonok megrendelése tetemes kiadást jelentett mindenkor. Ezek bizony elég nagy tételek voltak. Ilyenkor a háztartást is vissza kellett fogni. A Húsvétől Karácsonyig terjedő fotográfiai főidényhez alkalmazkodó, megfontoltan visszafogott háztartást kellett vezetnünk. Csak a jól feltöltött spájzra támaszkodhattunk ilyenkor. Apuka kedvenc étele a rántott csirke volt. Anyuka bármikor kérdezte, hogy mit készítsen — ötletképpen — csak ezt ajánlotta.

Az üzlet nem ment annyira, hogy a műterem átköltöztetése végre elkezdődhessen. S nem is került oda soha, amiért az új házat megvettük... Apám ébenfa botja most is itt van mellettem. Botos ember maradt a sántasága miatt. Ez koppant minden nap az előszobában, és akkor mi tálalhattunk...

A családi ebéd azért mindig beszélgetős maradt. Végeztével Apuka feltolta az abroszt, és előkerültek az új, éppen olvasás alatt levő könyvek. Mindennapos jelenlétük családi hagyományá lett, most már a negyedik generációig. (Unokája, Bogáta a Somogyi Könyvtár szakvezetőjeként vonult nemrég nyugdíjba.) Könyvtára — sajnos — nem maradt egyben. Hárman háromfelé vittük. A Drahos István metszette, Nagy Árpád rajzolta és festette exlibrisei mellett még egy különleges ismertetőjegyük is volt; még a fűzött könyveket is vászonba köttette. A művészi albumok mellett megvoltak Ady, Kaffka, Dutka első kiadásai is. (Apuka könyvei egy külön tanulmány tárgyát képezhetnék.) Emlékszem, hogy az illusztrált kötet *La Fontaine* mindhármunk közös karácsonyi ajándéka volt, és nem kis gyönyörűségünkre megkaptuk Brehm „Az állatok világa”-nak első, teljesen színes kiadását is. A Könyvnap minálunk családi ünnep volt.

A legnagyobb családi ünnep minálunk mégis csak Mindenszentek és a Halottak Napja volt. Közel negyven évig az is maradt. (Illene hivatkozni talán a Reformáció Napjára is, de nem ez motiválta a családot.) A családi sírok meglátogatására érkeztek a rokonok Kecskemétről, Győről, Vásárhelyről. Mind a nagynénik és az összes gyermekeik.

A Kecskeméti Művésztelep alkotóival épp a rokonságon keresztül alakult ki a kapcsolatunk. Révész Imre festőművész, a telep alapítója többször volt vendégünk. Alkotásai bekerültek a gyűjteményünkbe, és Apuka sok festményét helyezte el a város tehetős polgárainál. Hagyik, Iványi-Grünwald, Prohászka ismeretségével, képeikkel gyarapodtunk. A művésztelepet kívülről-belülről Apuka fényképezte először.

Festőállványát — Dobrai bácsi halála után — az udvari házikóban állította föl. A maga művészetét ugyan amatőr szintűnek tudta, de témáit a fotóművészetével szerezte. Beállított csendélet-fotóit elküldöztette a festőművész barátoknak. Így adott nekik számtalan ötletet. Fotói mindig jól komponáltak, tónusgazdag kivitelűek voltak. Ő maga pedig aprólékos ecsettel vitte a fára, a vászonra az alkotás lenolajas illatával a fotóban már művészien megfogalmazott csendéleteit.

Drahos István grafikus fametsző, exlibris-művésszel nagyon közeli kapcsolatot tartott. Három könyvjegyből a számára legkedvesebbet ő készítette. Műtermi emblémáit, szignettjeit rendszeresen Drahossal készítette el. De kitekintése volt a szentesi felnővekvő művész-generációra is: Arat János, Göbolyös Gyula, Halász Szabó Sándor is ugyanolyan hagyományképpen keresték fel, mint korábban Tokácsli Lajos, aki az ötvenes években több művésztelepen is megfordult. Zsennyén ismerte meg Boross Gézát. Elhívta őt is Fridrich Jánoshoz, de a vendéglátás már nálunk (Tokácsliéknál) zajlott. Elmélyült beszélgetéseket folytatott a két öreg. Apuka örült az itt készült munkáinak, és őrá is nagyon szép portrét készített Boross Géza.

Nekem kell megemlíteni, hogy Tokácsli Lajos is az egyik legbensőségesebb vásznát a Fridrich-családi miliő hatására készítette. A Téli este c. képét, mely az idős Fridrich bácsit ábrázolja, Csongrád megye vásárolta meg, és a közszeretnek adózva a Petőfi Szálloda foyer-ában helyezte el. Most Murányi Árpád tulajdonában van, aki a „Szindbád” Éttermében tervezi kiállítani.

Az ifjú Fridrich ugyanis a századfordulón még vadonatúj Petőfi Szálló kávéházában töltötte a szabad estéit. Itt alakultak ki első barátságai. Egy életre szóló élménye lett az a történet, melyet — lovagiasan — mindig név nélkül mesélt el. Egyik asztaltársa (NN) így koccintott rá: „— Szervusz! De holnap ne tegezz!” Az ilyen megaláztatásoktól óvott mindannyiunkat, amikor az otthon biztonságában nevelt bennünket. Egyikünket sem engedte el, még szódavizet cserélni sem a kocsmába. Szeszes ital a mi há-

zunkban még vendégvására sem volt. A bor csak mint főzési kellék — „részezes barát” azaz borsodó — formájában fordult elő. Arra a bizonyos november-elői családi találkozási is a kecskeméti sógorság hozta magával a saját termésű homoki rizlinget.

A második világháború alatt nehezen lehetett a fotóanyagot beszerezni. A görög udvarban működő Wellisch Imre gépraktáros, benzinkutas szinte mindenre vállalkozott, de csak aranyért! Így azután Budapestre kellett utazni mindenért, ezt már akkoriban mi intéztük Apánknak. A felszabaduláskor egy kihelyezett műtermet kellett berendeznie az orosz tisztek fényképezésére. Majd fél évig tartott... A közlegények megfordultak a Kossuth utca 6. sz. alatti műteremben is. Mindent kiöntögettek, összetörték. A szecessziós nagy tükörbe belelőttek, és mindezek után vették igénybe a fényképezés szolgáltatását...

Nem szívesen, de emlékezem még a szabálytalanul államosított Fridrich műteremre. Az apám által bevezetett vízvezetékének háromszoros elvágására. A házkutatásokra, és egy képszárító lepedő vásárlása miatt a katonai ügyészégi tárgyalására. A túlbuzgó besúgókra. Arra, hogy meg kellett élnünk szép szakmánk halálát. Látnom kellett nővéreimet fillérekért dolgozni az automatizált kommersz színes fotótechnika térhódítása közben...

Pedig valamikor felnevelő műhely is volt a Fridrich műterem. A családi emlékezetnél is pontosabban őrzi a szentesi levéltár az ipartestületi dokumentumok közt az 1905. június 8-án megnyitott „Ipari törzskönyvi lap” mellett a tanonc- és segédnyilvántartási jegyzékeket. Az első fényképező Szentesen Gyuricska Imre volt, aki 1910. január 1-jén állt be, és ugyanitt szabadult 1914. január 14-én. De már Újév napjától mint segéd van bejegyezve 1915. május 15-ig, amikor rövid 3 hónapos szakkiképzés után hadba vonult. A családi levéltár megőrizte több frontlapját, melyekből kiderült, hogy a vártüzéreknel volt földi fotogramméter (fényképpel bemérő) tizedes. További sorsa ismeretlen — vagyis sejthető.

A négy év tanoncidót még ketten állták ki: Böszörményi István 1911-től, és Gyarmati Eszter 1918-tól, aki pár hónapig segédkezett is 1922 végén. Közben segédnek állt be 1915-ben Márkus Balázs, de 1916-ban ő is bevonult. A Nagy Háború után kettőre csökkentek az előírt inasévek. Inentől kezdve csak aranyos kisasszonyok választották a fotográfus szakmát: 1922-ben Glaucecz Mária és Varga Ilonka. Ők máshol folytatták a pályafutásukat. De Kardos Bella már egy év alatt felszabadult, Pataki Margitka meg olyan tehetséges hölgyinas volt, hogy egy hóna múlva már segédként alkalmazta mindkettőjüket 1928-ig a Mester. Amikor férjhez mentek, és már saját háztartásukban fejtették ki szaktudásukat, előbb Dékány Teréz segédkezett egy évig. Ekkor Fridrich bácsi próbálkozott egy

szakképzett fényképésszel is, akit E. Részó Gyulának hívtak, de a nyilvántartásban csak a belépésének napja szerepel (1929. VII. 15.). A neve mellé húzott vízszintes vonal nyilván azt a szintet mutatja, ahogy „repült” az illető a főként hölgyekhez szokott Mester mellől.

Nagy tanulság lehetett a Mester számára ez a sok semmirekellő inas és segéd, bár Pataki Margitka még vissza-visszajárt anilinnal festegetni a „színes” fotókat. Őt a család is befogadta, és még Rezes Molnár Lajos is megfestette a portréját. Inkább saját kislányait taníttatta, majd segédjévé tette őket hivatalosan is. Sziszike 1937-től 3 évig, Katika 38-tól, Iduska 41-től 2-2 évig voltak tanoncok, azután 1939-40-től mint segítők szerepelnek a nyilvántartásban. Egyedül a „kis” Ida nem lett segéd, mert az udvarlás terén sikeresen megelőzte nővéreit, Fridrich bácsi nagy bánatára. De a kis unokára már ő volt a legbüszkébb! Ahogy a nővérek is férjhez mentek, és apai segítséggel önálló fotóműtermet nyitottak, úgy lett szükség újabb tanonc-lánykákra. Vass Julianna 1945-47-ig, majd a Mester hatyúdála, Zsoldos Zsuzsánna következett 1946-47-ben. Ő még egy fél évig segédkezett is, de 1948-ban férjhez ment dr. Homoki Nagy Istvánhoz, és onnantól kezdve a színes természetfilmek szép szöke médiumaként ismerte meg őt az egész világ. A műterem 1997. évi újrainvitása alkalmából — felkérésünkre — így emlékezett a tanoncéveire:

1946-ban, amikor recsegve-ropogva dőlt össze köröttünk egy világ, tanulni jelentkeztem Fridrich Jánosnál. Elmondtam, hogy fotózni szeretnék, és egy művészi iparos szakmát szeretnék. János bácsi akkoriban már hófehér fejű idős ember volt, erősen biccentett, s mindig bottal járt.

Örömmre, mindhárom kislánya is ott dolgozott, illetve be-bejárt segédkezni a műterembe, ami a Görög Udvarban volt. A kislányokkal nagyon jól megértettük egymást... János bácsi pontos és precíz munkát kért, nem ismert hanyagságot! Régi, lelkiismeretes, kiváló szakember és művész volt!

Amikor még Koszta József géniuszát itt senki nem ismerte fel, János bácsinak gyönyörű Koszta-képei voltak! Koszta is gyakran betért őhozá a műterembe. Így együtt Fridrich bácsi és a kis, törpe növésű Koszta, aki már akkor szintén nagyon öreg volt, — két különösen érdekes fejű típus, lefoglaltak engem, érdeklődéssel figyeltem őket... De még sok orvos, gyógyszerész és ügyvéd is odajárt csak beszélgetni is...

Közben pedig mi készítettük a legtöbb „lakodalmas képet”. Amikor megérkeztek hozzánk „a népek”, mi elkezdtük berendezni a háttérrel, az ülésrendet, ruhákat, tárgyakat. A legnagyobb komolysággal kellett mindezt csinálni, pedig bizony nevetni szerettünk volna a már kicsit becsípett vendégeken, de azt János bácsi nem engedte meg. Csak ami-

kor elvonult a násznép, akkor kacagtunk sokat a Fridrich-kislányokkal! Nem az alkoholos vendégeken, hanem a rigmusokon, amiket folyvást mondtak, amiket mi még soha nem hallottunk...

Édes idők voltak azok! Előttünk állt az Élet. A fiatalság Nagy Varázsló: még nem éreztük a szegénység szorítását, de hamarosan el kellett hagyni a várost, mert otthon nem tudtuk a kenyeret megkeresni...

De vissza a Görög Udvarba!

János bácsi nagyon pontos retusálást követelt. Ezt viszont szívesen bízta rám! Úgy tanított minket a kitűnő munkára következetesen, hogy közben fáradhatatlanul magyarázott. Élvezte a tanítást, és közben talán megérezte bennem a művészetek iránti hajlamot...

Megtörtént esettel szeretnék rávilágítani Fridrich bácsi igazi arcára: egy nap bejött a műterembe egy szegényesen öltözött, vékony arcú fiatalasszony, karján kicsi babával. Mellette és előtte még két kicsi meztelábás legénykét terelt. (Ma már el se hinnék a fiatalok, hogy akkoriban mennyi meztelábás, rosszul öltözött szegény ember volt.) János bácsi megkérdezte, hogy milyen fényképet akar az asszonyka. —Olyat — mondta —, amiben oszlop van a hátam megett, oszt még galambok is!”

Leengedtük a háteret, amin tényleg voltak oszlopok. Elébe ültettük a szegény kis családot. Elkészült a felvétel. Egy hét múlva már jöhetnek is érte. Minket segédek már az is meglepett, hogy előleget sem kért Fridrich bácsi. Jöttek is egy hét múlva érte. Gyönyörűen ki volt retusálva minden nem oda való folt és varrás a ruhákról, minden árnyék és ránc a fonnyadt kis asszonyarcról, és még az sem látszott, mert olyan volt a kivágás, hogy nincs a legénykéken cipő! Összecsapta a kezét a kis asszonyka „— Jaj, de szépek is vagyunk!” — fakadt ki őszintén...

Igaz is volt: egy ifjú asszony, három kis lélekkel — csak gyönyörű lehet! Fridrich bácsi kikísérte őket egész a bejáratig, mint ahogy minden rendes vendéggel tette, és behallatszott, ahogy már odakint mondta: „— Kérem, a kirakatba kerülő szép képekért mi nem fogadunk el pénzt! Mi köszönjük, hogy a mi műtermünket választotta.” Így szólalt meg számomra is az „ember és művész” Fridrich János. Őszinte szeretettel gondolok mindig Rá:

Dr. Homoki Nagy Istvánná

Zsoldos Zsuzsanna

A Mester másik büszkesége festőművész veje, a „kis” Ida türelmetlen kérője, Tokácsli Lajos festőművész lehetett volna, ha a két művész egy percig is megférte volna egy csárdában. Ida lett közöttük a kiegyenlítő angyal. Így jutott a Mester öregkorára több elismeréshez. Tájéképeit veje eljuttatta a megyei közös tárlatokra, fotográfiáit pedig népszerűsítette azokon a nagy kiállításokon, melyeket ő rendezett a városban. Még nagydíjat

is kapott, melynek zsűrijében is a veje szorgoskodott. Neki köszönhető az is, hogy Fridrich bácsi bevonult a magyar művészettörténet nagy tanúi közé. Ifjú legénykori karikatúrái a Magyar Nemzeti Galéria Adattárát gazdagítják, a Koszta Józsefről készített fotográfiái pedig elhíresültek a művészeti albumokban.

Három fejezete következett el Fridrich János „ATELIER” fényírdájának. Halála után Erzsébet lánya, Massányiné fotóműterme működött itt. Vele még elkészíttethettük a Koszta Józsefet, Joó Bélát és a festményeit ábrázoló — jobbára 9×12 cm-es üveglemez-negatívokon fennmaradt fényképeket. Katalin leányától, Rágyánszkinétől megvásárolhattuk a múlt századi egyedi iparművészeti fakamerát, és megörökölhettük a Horváth Mihály utcai műtermének eszközeit, negatívjait.

Teljes bontás után 1997-re Csongrád Megye Közgyűlése támogatásával múzeumi bemutatóhelyet rendezhettünk be a hasonmásként felépített műteremben. Kis bővítményében raktár, irodácska és mosdó szolgálja a múzeumi szakmunkát, mely még mindig csak a leltározásnál tart, hiszen több tízezer a műtárgyak száma: képek, filmek, műszerek, könyvek, bútorok...

Először az utolsó tanítvány, Szabóné Remsző Erzsébet gyámkodott a gyűjtemény felett, de 1999-től újra a Koszta József Múzeum Péter Pál Polgárháza filiáléjaként működik. Tárlatvezetője, a gyűjtemény őre Kerényi Géza ny. mérnök, aki maga is amatőr festő, a Fridrich család régi jó ismerőse. Ünnepnapokon Nagy Zsolt helyettesíti, aki Fridrich Erzsébetnek volt gyakori vendége és segítése a műteremben.

Több kiállításnak, esküvői- és más alkalmi (pl. aktfotó-) rendezvényeknek, iskolai fizika- és technika-óráknak ad helyet. Emlékezetesek az itt megtartott művészetalálkozók melyekre a szomszédos emeleti Galéria egy-egy tárlatnyitását követően kerül sor. Magam a Fridrich-gyűjteményről szóló vetített képes helyismereti előadásaimat szoktam itt tartani a családról, művészet-pártolásukról, a szerszámokról és műszerekről, a könyvtárukról, városképekről, gyermekfotókról stb.

A fényirda nyitva tartása is „múzeumi”. Hétfő kivételével naponta 13-17 óráig látogatható. A róluk megjelent kiadványból való a visszaemlékezés.

Fridrich János: Fridrich Album: Múlt-Jelen-Jövő: Szentesi fotótörténet sok képpel Fridrich János fényírdájából 2001./ Tokácsliné Fridrich Ida, Rózsa Gábor. Bp. HOGYF EDITO, 2001. 64. p.

„Örömet kapott a világ”

Kedves Vendégek! Ünneplők,
és Ünnevelt, Tisztelt Mester Úr!

*„Az ember része a világnak,
de a magáét formálja benne
vágyait, lehetőségei szerint,
hogy termővé tegye életét,
úgy érezhesse: saját
kedvére csinálja, ami másnak is jó,
s örüljön, hogy keze nyomán
lett valami érdemleges.”*

(Keresztury Dezső: Eszközök, részlet)

Keresztury Dezső sorai mennyire igazak Hodossy Gyula kovács népművész, csengettyű-készítő életére, munkásságára! A róla készült film után nehéz megszólalni, érdemlegesen méltatni őt, mesterségét. A mesterembert, aki 75 éve született, aki 61 éve üti a vasat. Készíti csengőit, kolompjait, kampóit. A tűzben, forróságban született termékei különös természetűek: hosszú életűek és minél tovább élnek, annál szebbek, értéke-
sebbek.

A fémek felfedezése és felhasználása meggyorsította az emberi társadalom fejlődését. A fémek közül is kiemelkedik a vas, mely keménységénél, alakíthatóságánál fogva sokféle célra volt felhasználható: fegyvernek, munkaeszköznek. Jelentőségét mutatja az is, hogy majdnem minden nép mítoszaiban szerepel a vas vagy az előállításával foglalkozó kovács.

A mesterség évszázadokig alig, majd az elmúlt száz évben nagy változáson ment keresztül egészen a hanyatlásig, szinte a megszűnésig. A Hodossy kovácsdinasztia három generációja híven mutatja e mesterség elmúlt száz esztendejének változásait, korszakait.

A nagyapa, Hodossy Gyula (1859-1929) Perkupán, Martonyiban, Meszesen a falu kovácsa. Az ekevasak élezése, a lovak patkolása a fő feladata és döntően nem új eszközök készítésével, hanem csak javítással foglalkozik.

Az édesapa, Hodossy Lajos (1892-1979) már gépészkovács. Új munkatechnika, új gyári vasak, acélok, gépek meghonosodása időszakának iparos embere. Alkotó élete főként a két világháború közötti időre esik. Uradalmi gépészkovács Sáppusztán, majd önálló műhelye van Edelényben.

A nála mesterséget tanuló, a nagypapa nevét öröklő ifjabb Gyula, — aki Sáppusztán 1926. április 15-én, 75 éve született — az 1950-es évek időszakában már gyárban, gépműhelyben dolgozik, majd hazatérve a termelőszövetkezetben, illetve a bánya kovácsműhelyében.

A korosodó édesapa fokozatosan felhagy a mesterséggel, illetve felhagyott volna, ha a fia a hagyományos kovácsmesterség mellett kíváncsiságból, kísérletező kedvből, szükségből, szolgáltatási körének bővítésére időközben nem kezdi el már az 1920-as évektől a csengő- és fokos-öntést, majd a pásztorkampók készítését az 1950-es években és végül 1960-tól a kolompok készítését is. Fia segítségével viszi tökélyre a népi fémművésesség ezen ágát, s emelik a népművészet szintjére. S lesz Edelény általuk a felvidéki kolompkészítő falvak mellett a csengő-, és kolompkészítés központja évtizedeken át napjainkig.

Az iparosok mindig is a mozgás, az alkotás, a haladás letéteményesei voltak, mert munkájukkal tovább örökölték az évszázados emberi tapasztalatokat, mert mindig igyekeztek új eszközöket készíteni. Szorgalmuk, emberségük, szerénységük, szaktudásuk gyakran szolgált példaképpül környezetük számára.

Így van ez a Hodossyak esetében is. A pásztoremberek, a népművészet szerelmesei, a néprajzkutatók messze földön, a Bodroghözben, a Hegyközben, a Kisalföldön, a Dunántúlon, néhány külföldön ismerték és ismerik, becsülték és becsülik őket, munkáikat.

*„Önt ... nagyszavú csengőt,
szép hangjával tájakért esengőt,
mi vaksorsáért elgondolkoztatja
a pásztort, a merengőt.
Tán csinál belőle rézcsatot,
hogy legyen, ami
rossz szűrőn is ragyog.
Lehet az is: fokost míveskedik,
tollas baltát. És majd azt verik
csattogva a csillagokra
azok, akik még meglelik
az ösvényt a forróbb fokra.”*

— írja Sinka István a rézművesekről a Mesterek utcája című munkájában. Úgy gondolom, Hodossy Gyula is megtalálta az ösvényt a forróbb fokra. Édesapjától tanult mesterségét nemcsak továbbvitte, de tovább emelte, tökéletesítette. Méltán kapta meg 1987-ben ő is a Népművészet Mestere címet, 1998-ban a város elismerését. S megérdemli, hogy 75. születésnapjá-

ra a Hodossyacról, a mesterségről könyv jelenjen meg. Ezúton is köszönjük mindenkinek, akik a könyv megjelenését így vagy úgy támogatták.

Hodossy Gyula talán az ország egyetlen népi rézművese. Kemény, olykor darabos, ugyanakkor kedves humorral megáldott színes egyénisége, híres készítményei beletartoznak a borsodi táj, a Bódva mente népi kultúrájába, művei ott vannak országos gyűjteményekben, a miskolci múzeumokban, magángyűjteményekben s főként a Borsodi Tájházban. Töretlen kedvvel dolgozik, sajnos, hogy nincs mesterségbeli fogásainak örököse.

A könyv a mesterség dicsérete a Hodossyak nevével fémjelezve.

S itt feltétlenül szólnunk kell, emlékeznünk kell a falusi kovácsmesterség legnagyobb magyar kutatójáról, szakértőjéről: dr. Bodgál Ferencről, a miskolci Herman Ottó Múzeum etnográfusáról. A mesterségről számos alapvető tanulmányt, hírlapi cikket írt és jegyzetek, fotók hatalmas tömegét készítette. Nagy szeretettel és hozzáértéssel készült „A kovácsmesterség Borsod-Abaúj-Zemplén megyében” című átfogó szintézisének megírására. Korai halála, negyven évesen, 1972-ben halt meg megakadályozta ebben. Számos írása kiadatlan, nincs számba véve. Könyvünkben rá emlékezve öt írása szerepel: egy a falu kovácsáról, három a Hodossyak népi fémművességéről és egy lírai írása a kovács népköltészetbeli szerepéről. Az írások keretbe fogják a Hodossyacról szóló részeket.

Az Edelényi füzetek 24. köteteként megjelenő, színes és fekete-fehér képekkel illusztrált, a mesterségről és a Hodossyacról szóló írásokat s azok bibliográfiáját adó könyvet szeretettel ajánljuk Hodossy mesternek, családjának, Edelény város és a megye érdeklődő közönségének.

Kedves Gyula bácsi! Mester Úr!

Kívánom, kívánjuk, hogy még sokáig dolgozzál és élvezd munkálkodásod eredményét. Jó kedvvel és egészségben még sokat gyere a Borsodi Tájházba, a műhelyedbe, a gyűjteményedbe, melyet ezúton is köszönünk és ígérjük, híven megőrizzük. Fogadd szeretettel a könyvet 75. születésnapodra!

Kedves Erzsike néni, Hodossy mester jobbkeze, kisinasa! A családi háttér, a tűzhely hű őrzője. Nélküle nem menne a motor, nem mennének a postai szállítmányok. Köszönjük!

Kedves Vendégek!

Hadd fejezzem be mondandómat, köszöntőmet az iparoscsaládok termékeny és fogékony szellemi talajára is utalva a pusztai kovács nagy költő fiának, Illyés Gyulának A „MESTER” című versével.

Illyés Gyula

A „MESTER”

Szerettem a szerszámokat,
egész belepték a falat.
A satu fölött léc futott.
A csavarhúzóok ültek ott.

A fogók nagy és kicsi, mind;
a vasfogók, hosszuk szerint;
mint az orgona sípjai
készen a kéz alá ugrani.

Járt közöttük az orgonás,
apám, a pusztai kovács,
hogy melyiket emelje le,
csinálni, amit kell vele.

Attól, mit javított és csinált
örömet kapott a világ.
Megtisztult egy-egy hangja, vagy
zengetett merő újakat.

*Elhangzott Hodossy Gyula 75. születésnapján rendezett emlékestén,
a Városi Könyvtárban, 2001. április 25-én.*

Hidvégárdó Krónikája

Millenniumra falumonográfia

A Millennium alkalmából megjelenik egy Hidvégárdó helyismeretét földolgozó, 140 oldalas kismonográfia. A szerzők helyiek, illetve hidvégárdai kötődésűek. A főbb fejezeteket Béres Gyula, Béres Krisztina, Koleszár Krisztián és Schaller Tamás írták, melyeket függetlenül jól ki-e-gészítenek Béres Gábor (bódvavendégi születésű, 1981-ben elhunyt, volt tornaszentandrás plébános), Merényi László és Spisák Mária elsősorban néprajzi adatokban bővelkedő írásai. A könyv földrajzi fejezetének lektorálását Dr. habil Hevesi Attila (Miskolci Egyetem, Természetföldrajzi Tanszék), a történeti-néprajzi részek kiigazítását Laki-Lukács László (Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum — Borsodi Tájház, Edelény), a

szöveggondozást, nyomdai korrektúrát dr. M. Takács Lajos szerkesztő, irodalomtörténész (Edelény), a tartalmi és alaki szerkesztést Koleszár Krisztián 2000 telén és 2001 tavaszán végezte.

Az alábbiakban részletet közlünk Matusz Tamás polgármester úr be-
köszöntő előszavából:

„Vajon kinek mi jut eszébe, ha hallja e szót: Hidvégardó? A környé-
ken élők számára minden érzelmi kötődés híján talán csak annyi, hogy egy
település a sok közül, amely a magyarországi Bódva-völgy északi kapujá-
ban található, az országhatár szélén. Nekünk, akik itt születünk — ezért
ezer szállal kötődünk falunkhoz —, és itt éljük dolgos mindennapjainkat,
nem kevesebbet jelent, mint a szülőházát — az élet kezdetét —, vagy ép-
pen a lakóhelyet, ahol otthon érezhetjük magunkat. Azt a tájat jelenti,
amely a legkedvesebb, valamint azt a helyet, amely a leggyönyörűbb és
legbarátságosabb számunkra. Azt, ahol megtalálhatók a szülőföld éltető
gyökerei, melyek segítségével újabb erőt, hitet, reményt és emberi szerete-
tet is meríthetünk magunk számára a mindennapok küzdelmeinek sikeres
megvívása érdekében. (...)

Hidvégardó község Önkormányzatának Képviselőtestületét az a ne-
mes szándék vezette, hogy a Millennium évfordulójának tiszteletére és
méltó megünneplésére jelenjen meg egy olyan helytörténeti kiadvány,
amely a rendelkezésre álló, részben levéltári és könyvtári forrásmunkákra,
s jórészt elbeszélésekre támaszkodva bemutatja falunk történetét, elődeink
életét és egyfajta képet ad községünk jelen állapotáról is. (...)

Hidvégardó Községi Önkormányzat Képviselőtestülete és a magam
nevében köszönetemet fejezem ki azoknak, akik munkájukkal, hasznos ta-
nácsaikkal és a múltat felidéző elbeszéléseikkel tevékeny módon hozzájá-
rultak a könyv elkészítéséhez. Nem utolsósorban köszönöm mindazok se-
gítségét, akik megjelenését pénzbeli hozzájárulásokkal támogatták.

Ajánlom figyelmébe minden olvasónak ezt a könyvet, remélve, hogy
alaposabban megismerik falunkat, s a múlt megismerése után remélhetőleg
jobban el tudnak majd igazodni a jelenkor mozgalmas világában.

Kívánom, hogy kötetünk tovább erősítse a szülőföld iránti szeretetün-
ket.

Ezzel az óhajjal — őseink emlékének is adózva —, tisztelettel és sze-
retettel nyújtom át e könyvet szülőfalum valamennyi lakójának és ajánlom
figyelmébe mindazoknak, akik Hidvégardó történelme iránt érdeklődnek.

Hidvégardó, 2001. április 20.”

Koleszár Krisztián

Dr. Kaáli Géza emlékest

Az Edelény Városi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum nevében tisztelettel és szeretettel köszöntök minden kedves vendéget itt, városi könyvtárunkban a dr. Kaáli Géza edelényi körorvos, „Edelény fotósa” születésének 100. évfordulója tiszteletére rendezett emlékestén, fotókiállításon.

Bevezetőként Suszter Jenő tárogatójátékát hallhattuk, köszönjük.

Külön tisztelettel köszöntöm városunk polgármesterét, a város megjelent vezetőit, Szendrőlád község polgármesterét, a szendrőládi vendégeket, edelényieket és megkülönböztetett szeretettel a Kaáli család megjelent tagjait, közülük is kiemelten dr. Kaáli Géza városunkban élő lányát, Molnár Lászlóné Kaáli Magdolnát, és a 14 Kaáli testvér közül egyedül élő, közünk lévő Molnár Sándorné Kaáli Margit nénit Szirmabesenyőből.

December 2-án, az akkor Ifjúsági Háznak nevezett Művelődési Központban A régi Edelény címmel helytörténeti kiállítást nyitottunk a városról készült fotók, rajzok, festmények felhasználásával.

A leendő edelényi múzeum, a Borsodi Tájház számára egy év alatt gyűjtött anyagból készült a kiállítás. Történelem ma már; a város és a Bódva mente tájmúzeumává lett, több mint 10 éves múltra visszatekintő múzeumunk első, még nem a múzeum falain belül rendezett kiállításáról van szó. A múzeumunk körcsarnokában e kiállításon is szerepeltek már dr. Kaáli Géza edelényi körorvos által készített fotók. Nagy öröm volt felfedezésük, s hálásak is voltunk Kaáli Magdolnának a fotók kölcsönzéséért. A múzeumi gyűjtőmunka előrehaladtával időről időre számos edelényi illetve volt edelényi családnál — Weinberger, Gyárfás, Schulek, Németh — találkoztunk Kaáli Géza felvételeivel és csodálkoztunk rá a jó szemű, jó meglátású orvosnak a város ma már elbontott, átalakított épületeiről készített várostörténeti értékű felvételeire.

Az időközben összevont edelényi művelődési intézmények kutatási programjában, rendezvényprogramjaiban, — lásd a Hazatérők sorozatot, az Edelényi füzetek kiadványsorozatát—, időről időre visszatért a város és a városkörnyék híres neves embereire, családjaira való emlékezés, a kortársakkal, a leszármazottakkal való találkozás. Intézményünk tudatosan keresi, kutatja, feltárja és tartja a kapcsolatokat a leszármazottakkal, akik nagyon sokat segítettek a múzeumi gyűjtőmunka során is. Hálásak is vagyunk érte.

A fotók múzeumi gyűjtőmunkánk során kiemelt figyelmet élveztek, magam is nagyon szeretem a régi fotókat. Jelentős számú felvételt őriz a Borsodi Tájház és a Városi Könyvtár helytörténeti adattára, illetve gyűjteménye. Az 1972-ben megjelent, Edelény múltjából című kötet viszonylag kevés fotót tartalmaz. Álmunk — reméljük egyszer megvalósulhat —

hogy egy Edelényi Képeskönyv jelenhetne meg. A 19. század végi maszatos és sokszor elmozdult képekből, a családoknál lévő, sokszor csöppet sem jellemző pillanatokot megörökítő képeken át a tudatosan dokumentáló Miklós Ödön, Kaáli Géza, Schulek Gyula, Kachelmann Kurt, Szemere Gyula, Béres János, Varga Béla, Doményi Miklós képein át remekül összeállna edelényi múltunk.

Most dr. Kaáli edelényi életének két és fél évtizede alatt készült felvételeket láthatunk, de nem mindennapi ízelítőt kaphatunk e képek által is a település életéből.

Ki volt a képek készítője? Kinek is ünnepeljük 100. születésnapját?

A kies szép Bódva völgye egyik legszebb fekvésű faluja Szendrőlád. Szenrőlád, e Bódva parti település számos neves szülőttel büszkélkedhet, múltja jelentős. Kiváltképpen méltó lenne arra, hogy — oly nagy divat manapság — a település önkormányzata megjelentetné a település monográfiáját — mely szinte készen van általunk.

A 20. század első esztendejének végén, 1901. december 21-én fiúgyermek született. Kaáli Mihály vasúti pályaoőr és Nagy Margit — mindketten a Heves megyei Kál községből származtak — hetedik gyermekeként, akit a Géza névre kereszteltek, s aki majd sokra viszi.

Négy lány- és egy fiútestvér már volt a családban, majd öt még kilenc testvér követi. Összesen 16 gyermek születik a családban, akik közül ketten apró gyermekkorukban, majd ketten nagylány korukban halnak meg. A nagycsalád nem dűskálva, de a Magyar Királyi Államvasutak által biztos anyagi háttérrel éli életét és nevelődnek fel a gyermekek. A fiúk elemista koruktól a vasút támogatását élvező kaposvári Állami Főgimnáziumban nevelkednek, végzik iskolai tanulmányaikat. Szendrőládon csak a szünidőket töltik, a nagyobb testvérek felügyelnek a kisebbekre, rendszeresen beszámolnak az édesapának leveleikben a viselt dolgaikról, előmenetelükről. A két nagyobb fiú, László jogi egyetemet végez, Géza a budapesti Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen végzi orvosi tanulmányait. A másik öt fiú biztos megélhetést nyújtó szakmát tanul.

Géza 1927. november 4-én kapja meg orvosi oklevelét, ezután három évig „cselédkönyves orvos” a miskolci Erzsébet Közkórházban.

1930-ban szülei és szülőhelye közelsége miatt megpályázza a megüresedett edelényi körorvosi állást, amelyet 1931. március 20-ával tölt be, a főszolgabírói működési bizonyítvány szerint: „a körorvosi teendőknél úgy az adminisztratív, mint a Curatio részét kifogástalanul végezte!”

Közöttünk bizonyára többen vannak, akik öt, mint orvost személyesen ismerték. Kérem, emlékezzenek ez est során, osszák meg velünk a rá való emlékezést, megnyitó beszédemet követően.

Szeretett körorvos, viszonylag fiatalon következett be halála, 53 évesen, 1954. június 2-án halt meg hosszas betegeskedés után Edelényben, s Egerben temetik el.

Az Edelényben töltött évek első, közel 15 esztendeje a siker, az öröm esztendei. Szenvedélyének, a sportnak és a fotózásnak él, majd családjának. A második világháború, majd kezdődő és egyre elhatalmasodó betegsége, felesége meghurcoltatása keserűvé teszi, de jó humorú és hivatástudata átsegíti a megpróbáltatásokon.

1937-38-ban családi házat és rendelőt épít a főutcán, a katolikus templommal szemben. 1939 júliusában, háromszori találkozás után feleségül veszi Egerben Bodnár Máriát, aki szintén vasutas családból származik. Felesége nővére, Erzsébet, a későbbi Vöröczki Antalné 1938-39-ben az edelényi trafikot vezette, s nagyon szépen kézimunkázott, hímezőtanfolyamot is vezetett a korabeli edelényi lányoknak (fotó is bizonyítja!), s szép oltártakarókat készített az edelényi rk. templomba, valószínűleg meg is vannak! Őt látogatja meg Mária húga, és találkozik dr. Kaáli Gézával: „szerelem első látásra”.

Mária asszony méltó társ, az orvosi munkában is nagy segítője párjának. Születő két lányuk, Bernadett és Magdolna neveltetését gondosan végzi özvegyen magára maradván és a politikai szorítások gyűrűjében is.

A férjre emlékezünk ma, de szólnunk kell a méltatlanul elhallgatott dr. Kaáli Gézáné 50-es évekbeli meghurcoltatásairól. Az 1956. évi forradalom és szabadságharc 45. évfordulóját ünnepeltük ebben az évben, de még mióta szabad, '90 óta sem szólt senki e városban Mária asszonyról, tevékenységéről.

1951-ben „élelmiszerhalmozás” büntette miatt (3 kg cukor, 5 kg mosószappan találatot lakásán) hat hónapnyi, Sátoraljaújhelyen letöltendő szabadságvesztésre, majd házi őrizetre ítélik. 1954-ben férje meghalt, két lányával magára maradt.

1956-ban jelen van az edelényi eseményeken, segíti a helyiek munkáját.

1957-ben négy heti miskolci, majd három heti kistarcsai elzárás, meghurcolás után szigorú rendőri felügyelet alatt házi őrizetre ítélik, hetente kétszer jelentkeznie kellett a rendőrkapitányságon, semmiféle közösségi, csoportos összejövetelen nem jelenhetett meg, temetésen sem! Máiig nem rehabilitálták, nem kapott lánya semmiféle választ kérelmére a Belügyminisztériumtól. Ideje lenne!

1962-ben, az SZTK-OTI rendelőintézet felépültével, megnyitásával a belgyógyászati majd a fizioterápiás rendelésen asszisztensként dolgozik, kamatoztatja férje mellett tanult szakmai tudását. 1973-ban halt meg, s férje, szülei mellett Egerben alussa örök álmát.

Dr. Kaáli Géza 100. születésnapjára fotóiból készített kiállításunkat híven ajánlom az emlékest résztvevői, a könyvtárlátogatók figyelmébe.

Magdolna lánya híven megőrizte a fotókat; az elmúlt évben újabb és újabb fotókat talált és találtunk főként a Gyárfás család és a Schulek család

fotóalbumaiban. Köszönjük ezúton is. Bizonyára más edelényi családoknál is vannak Kaáli fotók, csak nem tudják: szívesen fogadnánk gyűjteményünk számára.

10 tablót készítettünk, csoportosítva a felvételeket.

- *A Kaáli család*

- *A szülőfalu: Szendrőlád (pincesor, vasúti híd, cigányok)*

- *Hősi emlékmű, országzászló*

- *Az edelényi kastély (belső, kert, Gyárfás Sámuel főjegyző és felesége)*

- *Edelényi épületek, üzletek (zsidó templom, régi híd, Regula ház, Takács Pál húszüzlete, Varga Géza, Varga ház, fodrászüzlet)*

- *Az edelényi rk. egyház, harangszentelés*

- *Rendezvények, összejövetelek (rk. iskola, majálisok, Kis Benedek János)*

A képek értékét, esztétikai értékük mellett, nekünk edelényieknek fontos várostörténeti, szociográfiai, néprajzi értékük adja. Itt Edelényben készültek, múltunk egy szeletét adják, melyet megismerni, reálisan értékelni minden itt élő feladata kellene legyen.

Tiszta szívvel és hálával köszönöm meg a segítséget, hogy e kiállítás és megemlékezés létrejöhessen, Molnár Lászlóné Kaáli Magdolnának, intézményünk munkatársainak: Hadobás Pálnak és Slezsák Zsoltnak.

És nem utolsósorban az ST Raszter — Tervező, Beruházó és Szolgáltató Kft.-nek, és erős szendrőládi kötődésű ügyvezető igazgatójának, Safarcsik Tibor úrnak, aki a kiállítás és az est megrendezéséhez jelentős anyagi támogatást nyújtott.

Mielőtt átadnám a szót Kaáli Magdolnának és más emlékezőknek, hadd hívjam fel egy másik fontos kiállításra a figyelmet!

A régi református iskolát visszakapta az egyház itt, az öreg templom mellett, kívül-belül megszépült; ifjúsági és gyülekezeti teremként lesz hasznosítva, szeretetvendégségeknek is otthont adva.

Nagytermében egy esztendeig lesz látható az edelényi református egyházközség életéből c. fotókiállítás.

Az elmúlt 100 esztendőben a templom temetőjéről, neves lelkészeiről, egyháztagjairól láthatunk képeket és olvashatunk, rendezvénykor ott járunkban.

Ajánlom mindkét kiállítást mindazoknak, akiket érdekel a múlt, és akik hagyják, hogy megérintse őket a történelem lehelete.

L. L. L

Elhangzott a Városi Könyvtárban, 2001. december 21-én.

Hitem a nemezről

Modern világunkban egyre kevesebb lehetősége van az embernek a természettel, a természetes anyagokkal való találkozásra. Ezért fontosnak tartom, hogy az általam készített tárgyak használhatóak legyenek a mindennapi életben is. Főképp süvegeket, tarsolyt, tarisznyákat, falvédőt, szőnyeget, papucsot készítek nemezből, s ezek mindegyike elsősorban használati tárgyként funkcionál.

A nemez, ez az ősi textilfeleség visszavisz bennünket a természethez. Már maga az anyag tisztasága, melegsége rádöbbsenti viselőjét, használóját arra, hogy az ember is része a természetnek, a teremtett világnak, s nem szabad elpusztítania környezetét, mértéktelenül uralkodni a természetben, maradéktalanul felélnie forrásait, elfelejteni a múltat.

A nemez teremtő munka eredménye, alapanyagához, a gyapjúhoz az állat megölése nélkül juthatunk hozzá, okosan kihasználva a természet adta lehetőségeket.

Aki tudja a nemez történetét, az ázsiai népeknél (mongol, török stb.) betöltött szerepét, az ismeri a természeti népek bölcs egyszerűségét is. Mai fogyasztói társadalmunktól távol áll az a gyakorlat, amit ezen ázsiai népeknél tapasztalunk, s minden bizonnyal a honfoglaló eleinknél is jellemző volt: a régi, viseltes, foszlott takarót, jurtalapot szétfejtés után újra feldolgozták egy új, készülő használati tárgyhoz. Hitük szerint ezáltal az új anyagba költözött a régi tárgy ereje, lelke. Mert hiszen a nemez lelkes anyag. Ebből a gyakorlatból láthatjuk, hogy becsülete volt az alkotó munkának, a megalkotott tárgynak, kötődtek hozzá az emberek, a múltat, múltjukat többek között így idézték föl időről időre. S természetesen a mintavilágnak (ornamentikának) is fontos szerepe volt a hagyományokhoz való kötődésben. Szeretném, ha ezt a szemléletmódot tudná elsajátítani mindenki, aki kapcsolatba kerül a nemezzel, akár készítőjeként, akár használójaként.

Kaszás Ákos és felesége Abodon vásárolt parasztházat és kézműves táborhely kialakítását tervezi.